

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

Bakalářská práce

2019

Marek Kroufek

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

**Koncept psychického systému
v teorii sociálních systémů Niklase Luhmanna**

Bakalářská práce

Autor práce: Bc. Marek Kroufek

Studijní program: Sociologie a sociální antropologie

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Bureš

Rok obhajoby: 2019

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 10. května 2019

Marek Kroufek

Bibliografický záznam

KROUFEK, Marek. *Koncept psychického systému v teorii sociálních systémů Niklase Luhmanna*. Praha, 2019. 50 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí bak. práce Mgr. Jiří Bureš.

Rozsah práce: 91 478 znaků.

Anotace

Tato práce se formou teoretické stati zaměřuje na dílčí koncept teorie sociálních systémů Niklase Luhmanna, psychický systém. Jejím cílem je tento koncept v Luhmannově díle identifikovat a představit jeho strukturovaný a ucelený popis. Vedlejším záměrem práce je pak představení Luhmannovy teorie a uvedení příkladu, jak je možné s ní pracovat. V první části práce shrnuje základní prvky teorie sociálních systémů a vysvětluje některé jeho pojmy, se kterými se v dalších částech následně pracuje. Analytická část práce na základě rešerše Luhmannových děl kompiluje zmínky o psychickém systému a ty následně strukturuje a vysvětluje v kontextu. Následně je v poslední části práce na základě této analýzy provedena syntéza zjištěných poznatků a psychický systém společně se sociálním systémem je definován v rámci teorie sociálních systémů jako smyslově-konstitutivní autopoietický systém a jsou vymezeny jejich vzájemné podobnosti a odlišnosti. Poté je navržen možný model vnitřní struktury psychického systému a vysvětlen význam vědomí pro komunikaci a tím i sociální systémy. V závěru jsou diskutovány možné implikace a aplikace v sociologii.

Klíčová slova

Teoretická práce, teorie sociálních systémů, sociální systémy, psychický systém, interdisciplinární přístup, teorie vědomí, Luhmann.

Title in English

A Concept of Psychic System in the Social Systems Theory of Niklas Luhmann

Annotation

This thesis focuses in the form of a theoretical treatise on a secondary concept of Niklas Luhmann's social systems theory, a psychic system. Its main goal is to identify this concept in Luhmann's work and present its structured and comprehensive description. The thesis's secondary intention is then to present Luhmann's theory as itself and show an example of it's possible to work with it. In the first part, fundamental elements of the social systems theory are summarised and certain terms which will be used later in the thesis are explained. An analytical part of the thesis compiles mentions about psychic systems from an investigation of Luhmann's work and consequently structures and explains them in the context. In the last part of the thesis, then based on the previous analysis, a knowledge about psychic system is synthesised and psychic system together with social system are defined as meaning-constitutive systems and their similarities and differences are shown. Then, a possible model of a psychic system's internal structure is proposed and a significance of a consciousness for communication and subsequently for social systems is explained. In the conclusion, possible implications and applications for sociology are discussed.

Keywords

Theoretical thesis, social systems theory, social systems, psychic system, interdisciplinary approach, theory of consciousness, Luhmann.

Poděkování

Na tomto místě bych samozřejmě rád poděkoval vedoucímu své práce, Mgr. Jiřímu Burešovi, za pomoc s výběrem tématu a ochotu mi práci vést, za zájem, podnětnost i profesionalitu s jakou se toho nejen u mě, ale i u svých ostatních diplomantů zhostil, a v neposledním řadě za jeho trpělivost a podporu, která mi pomohla práci dovést do konce.

Obsah

Úvod	9
1. Přehledová část	11
1.1 Teoretická východiska	11
1.2 Autopoiesis.....	12
1.2.1 Sebereference a heteroreference.....	13
1.3 Systémy.....	13
1.3.1 Základní typy autopoietických systémů	14
1.3.2 Strukturální spojování	16
1.4 Komunikace	17
1.4.1 Dvojitá kontingence	18
1.4.2 Ego a alter.....	19
2. Analytická část.....	20
2.1 Smyslově-konstitutivní systém	20
2.1.1 Strukturální spojení psychického a sociálního systému	21
2.2 Charakteristika a struktura psychického systému	23
2.2.1 Koncepty na pomezí psychického a sociálního.....	23
2.2.2 Operace psychického systému.....	26
2.2.3 Vědomí	28
2.3 Jednotlivec v systémové teorii	31
2.3.1 Subjekt.....	31
2.3.2 Pozorovatel.....	32
2.3.3 Osoba a role.....	33
2.3.4 Individualita jedince	34
3. Syntetická část	37
3.1 Teorie psychického systému	37
3.1.1 Model smyslově-konstitutivních systémů	37
3.1.2 Vnitřní struktura psychického systému	39
3.1.3 Vědomí a komunikace.....	40
3.2 Kritické zhodnocení teorie	41
4. Diskuse.....	43
Závěr.....	46
Seznam použité literatury	47

Úvod

Niklas Luhmann je pro mnohé nesrozumitelným a obtížným autorem. Jeho teorie sociálních systémů se v době jejího formulování v mnohém vymykala ostatním sociologickým teoriím a přístupům, její terminologie vycházela eklekticky nejen z jiných sociálních teorií, ale i z oblastí mimo společenskou vědu, jako je biologie a kybernetika, jindy zas používal známé sociologické pojmy v odlišném kontextu a především se přiřadil ke skupině teoretiků, kteří jsou označováni jako „antihumanističtí“ či „antiantropologičtí“, předmětem jeho sociální teorie totiž nebyl člověk, nýbrž abstraktní sociální systémy. Pod touto zdánlivě nepříznivou auroou se však skrývá teoretický přístup, který může sociologii v mnoha ohledech obohatit.

Tato práce si klade za cíl zaměřit se formou konceptuálně-terminologické studie na dílčí oblast Luhmannovy teorie sociálních systémů označované pojmem psychický systém. Pokládá si tedy širokou otázku: Co je to psychický systém? Ačkoliv se tento pojem objevuje průběžně napříč Luhmannovým dílem a představuje velmi rozvinutou koncepci vědomí, vzhledem k orientaci na sociální systém jakožto těžiště své teorie Luhmann sám nikdy neposkytl jeho ucelené vymezení a shrnutí. Výstup této práce by tak měl být především tím. Záměrem práce je v tomto případě poukázání na mnohdy opomíjenou, avšak rozpracovanou a přínosnou oblast Luhmannovy teorie. Na obecnější rovině pak lze představení psychického systému chápat jako příspěvek sociologie do obecných teorií vědomí a v neposlední řadě může mít práce i svou edukativní roli, kdy je možné příklad psychického systému využít k lepšímu porozumění teoretickým konstrukcím na úrovni složitějšího sociálního systému, jelikož Luhmann oba systémy považuje za seberefrenční a autopoietické, fungující na podobných základech.

Práce je členěna do tří základních částí. V první obecné přehledové části se ve stručnosti věnujeme Luhmannově teorii společnosti. Uvádíme základní teze teorie sociálních systémů, shrnujeme pozadí jejího vzniku a její hlavní prameny a inspirace, jmenovitě teorii sociálního jednání Talcotta Parsonse, teorii biologických systémů Maturany a Varely, a fenomenologii Husserla a kybernetiku druhého řádu von Foerster, dále definujeme koncepty autopoiesis, seberefrenční a heteroreferenční, rozlišujeme hlavní typy autopoietických systémů, se kterými Luhmann pracoval, a zmiňujeme komunikaci jako významný předmět systémové teorie.

Druhá část, kterou nazýváme analytickou částí, se pak již na konkrétní rovině věnuje pojmu psychický systém. Na základě podrobné rešerše Luhmannovy literatury kompilujeme a strukturujeme zmínky o psychickém systému. Vymežujeme jej společně se sociálním systémem jako smyslově-konstitutivní systém, věnujeme se operacím a funkcím psychického systému a

vědomí a shrnujeme pojetí jednotlivce v systémové teorii, neboť systémová teorie často bývá nařčena z přehlížení člověka a jeho významu.

Ve třetí části se následně věnujeme syntéze a za pomoci poznatků z části předcházející uceleně formulujeme teorii psychického systému, a tedy i teorii vědomí, dle Niklase Luhmanna. Vytváříme model smyslově-konstitutivních systémů, navrhujeme možnou podobu vnitřní struktury psychického systému a vysvětlujeme význam vědomí pro komunikaci.

V práci pracujeme především s anglicko-jazyčnými překlady Luhmannových publikací, přímé citace zde uvádíme, pokud není uvedeno jinak, v námi vytvořeném českém překladu a v poznámce pod čarou pak doplňujeme znění v originále. Pokud jde o překlady Luhmannových termínů do češtiny, vycházíme až na několik výjimek z překladu *Sociálních systémů* Pavla Váni [Luhmann 2006]. Citace pramenů vychází z citačních zásad Sociologického časopisu [Sociologický časopis 2014].

1. Přehledová část

V této části práce uvedeme základní obecný přehled teorie sociálních systémů Niklase Luhmanna, než se v následujících částech práce přesuneme k vlastní výzkumné práci spočívající v analýze pramenů o psychickém systému v Luhmannově díle a jejich následné syntéze v nárys teorie psychických systémů. V této přehledové nejprve stručně představíme teoretická východiska a inspirace, které Luhmanna vedly k formulování jeho teorie. Následně představíme jednotlivé pojmy, se kterými budeme pracovat ve zbytku práce, jmenovitě především autopoiesis, systémy a komunikace.

1.1 Teoretická východiska

Niklas Luhmann původně nepochází ze sociologického prostředí. Vystudoval práva a později pracoval jako úředník. Během této doby publikoval prvotní práci zabývající se formálními organizacemi, která ho dostala do sociologického povědomí. Následně studoval sociologii na Harvardu pod vedením Talcotta Parsonse [Mucha 2007: 360n.].

Významnou počáteční inspirací pro Luhmannovu systémovou teorii tak byl právě Parsonsův strukturální funkcionalismus. Parsons sám ještě před Luhmannem formuluje svoji vlastní systémovou teorii, teorii sociálního jednání. Parsons v ní představuje konstrukt sociálního systému, pomocí kterého může sociologicky nahlížet na společnost, buď jako na celek, nebo i na její jednotlivé součásti. Rozlišuje čtyři základní subsystémy systému lidského jednání, adaptaci, dosahování cílů, integrativní funkci a latentní vzorce, které dohromady dávají známou zkratku AGIL [Německý 2007: 240n.]. Za zmínku rovněž stojí jeho koncept osobnostního systému (v angl. personality systém), na kterém Luhmann později z části postavil svůj psychický systém [Luhmann 2013b: 16]. Luhmann však poukazuje na nedostatky teorie sociálních systémů představené strukturálním funkcionalismem (jmenovitě Parsonsem) spočívající v neschopnosti vysvětlit, v čem se sociální systém nebo sociální řád liší od psychických nebo biologických fenoménů [Luhmann 2013b: 3].

Řešení těchto nedostatků Luhmann nalézá ve své další významné inspiraci, tentokrát mimo oblast sociálních věd, u biologů Humberto Maturany a Francisco Varely, kteří formulovali pojem autopoiesis a autopoietický systém jako označení pro specifický způsob fungování buňky a živých organismů [Maturana 1981] (blíže koncept popíšeme v následující kapitole). Luhmann od nich přebírá autopoiesis jako svůj klíčový pojem a aplikuje ho nejen na živoucí, ale i na sociální a psychické systémy. Pokud jde o Luhmannovu terminologii, nelze

opomenout i obdobné čerpání z dobové kybernetiky. Od Heinze von Foerstera [1981] přebírá pojem operacionální uzavření a od George Spencera Browna [1969] pojem re-entry a další. V neposlední řadě pak je důležité zmínit Luhmannovo převzetí pojmů z husserlovské fenomenologie a jejich aplikaci v sociální teorii. Fenomenologický původ mají například jeho koncepty smysl nebo ego a alter.

Luhmann v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let postupně skládá dohromady všechny tento široký výběr zdrojů a inspirací, aby postupně konstruoval svoji teorii sociálních systémů. Jeho snahy kulminovaly v roce 1984, kdy v němčině publikuje svoje nejdůležitější dílo Sociální systémy [Mucha 2007: 361].

1.2 Autopoiesis

Základním pojmem, který stojí za celou systémovou teorií, a od kterého by se slušelo začít, je výraz „autopoiesis“. S tímto neologismem přišli biologové Maturana a Varela [Maturana 1981], prvotně v kontextu stavby buňky a založili na něm svůj teoretický přístup – teorii biologických systémů.

Autopoiesis navazuje na tradici aristotelovského rozlišení lidské činnosti na „praxis“ a „poiesis“. Praxis popisuje činnost, která je sama sobě účelem a neprodukuje žádný výsledek kromě sebe samé. Typicky sem můžeme řadit rekreační činnosti jako jít si zaplavat nebo ležet v lehátku, nebo plnění základních potřeb jako pití nebo spánek. Když tuto činnost provádíme, tak tím dosahujeme toho, že ji provádíme. Vedle praxis Aristoteles vymezuje ještě poiesis, což je činnost, jejíž účelem je produkovat něco nového, něco mimo sebe, tedy například veškeré manuální činnosti, jejichž výstupem by měl být nějaký produkt. Toto tradiční vymezení Maturanu napadlo aplikovat v biologii, kde se setkával s dle něho nepřesně definovaným konceptem cirkulární reprodukce buňky. Podle tohoto konceptu je živá buňka organizace komponentů, která si zachovává svoji existenci jako důsledek své organizace. Maturana pro lepší popis tohoto jevu upravil výraz poiesis značící činnost, která produkuje něco, přidáním předpony, čímž tento produkt orientoval zpět k činnosti samotné, tedy autopoiesis je činnost, která produkuje předpoklad vlastní činnosti, čímž se v této činnosti udržuje. Na tomto základě pak Maturana ve spolupráci Varelou postavili teorii autopoietických systémů, v biologickém smyslu veškerých buněk, organismů a jejich součástí, které existují na základě podmínek, které si sami svou existencí vytváří [Luhmann 2013b: 76-79].

Luhmanna tento koncept zaujal a jako sociolog se jej rozhodl aplikovat na společenské úrovni pro popis fungování mnoha sociálních jevů a struktur, u kterých si všímal, že uplatňují

velice podobné principy. Tuto inovaci aplikoval na strukturálně funkcionalistické paradigma, kde vycházel, jak bylo uvedeno výše, především z Parsonse, a položil základ pro svou budoucí teorii sociálních systémů.

1.2.1 Sebereference a heteroreference

Autopoietický systém je uzavřený, operace, které ho reprodukuje, pochází z jeho vnitřního prostředí. Základní vlastností autopoietických systémů je tak schopnost rozlišovat mezi systémem samotným a jeho prostředím. Tato schopnost je umožněna díky sebereferenci a heteroreferenci¹ (v angl. self-reference, heteroreference/other-reference). Systém, který rozlišil mezi sebou a svým prostředím a toto rozlišení zahrnul do sebe samého, tj. stanovil si své vlastní hranice se stává sebereferenčním systémem, který je schopen stanovit si hranice mezi sebou a svým prostředím a může tak referovat na sebe samého (sebereference), anebo na své prostředí (heteroreference) [Luhmann, 1995: 9n.].

1.3 Systémy

Luhmannovo stěžejní dílo Sociální systémy začíná jeho slavným (a patrně jediným známým) citátem: „Následující úvahy vycházejí z toho, že systémy existují.“ [Luhmann 2006: 25; přel. Váňa]. Luhmann touto větou zdůrazňuje, že by systémová teorie neměla být vnímána jako pouhá metoda analýzy skutečnosti. Autopoietické systémy totiž existují tak, jak to popsali Maturana s Varelou už na úrovni buňky, a tyto systémy můžeme pozorovat.

Vedle již koncipovaných živoucích systémů přidává Luhmann do své teorie navíc systémy psychické a systémy sociální, které jsou stejně jako živoucí systémy autopoietické a sebereferenční (blíže všechny tři popíšeme v následující podkapitole). S jejich pomocí Luhmann vytváří svůj „antiantropologický“ obrat v sociální teorii, protože předmětem jeho sociologie jsou systémy, a nikoliv lidé. Má k tomu jednoduchý důvod – společnost dle systémové teorie nesestává z jedinců, nýbrž ze systémů.

Pro pochopení tohoto na první pohled neintuitivního tvrzení, že sociální systém není tvořen jedinci či psychickými systémy, můžeme použít analogii o úroveň níže mezi psychickým a živoucím systémem. Ačkoliv se jedinec může (a nejspíš můžeme říct, že by se i měl) jevit sobě samému jako jednotná nedílná entita, a stejně tak se bude pravděpodobně jevit i

---

¹ Zde se odchylujeme od Váňova překladu „reference“ z důvodu jeho nespecifičnosti a ponecháváme přesnější anglický výraz „heteroreference“ aplikovatelný a srozumitelný i v češtině.

pozorovateli, netvoří člověk jediný systém. Jeho psychický i živoucí systém jsou od sebe oddělené a navzájem nedostupné. Člověk nemůže přímo pozorovat fyziologické a chemické procesy, které se v jeho těle odehrávají, stejně jako tyto procesy nemohou přímo zasahovat do psychického systému. Aby došlo ke spojení a operaci na straně psychického systému, musí živoucí systém získat pozornost psychického systému jeho podrážděním, vytvářením počítků, které mohou být následně vnímány vědomím, například dehydratace organismu se vědomí jeví jako žízeň, podráždění pokožky jako svědění a podobně [Luhmann 1995: 40]. Ačkoliv můžeme argumentovat, že existuje něco, co bychom mohli nazvat prostorová jednotka mezi živoucím a psychickým systémem, tedy naše tělo, které považujeme za součást nás samých, náš „vnitřek“, přesto jde pro psychický systém o vnější prostředí, které mu je dostupné pouze skrze vnímání. Analogicky jsou pak psychické systémy pro sociální systém vnějším prostředím a jediný způsob jejich propojení je skrze komunikaci.

Pro každý autopoietický systém je každý jiný systém prostředím. S tímto prostředím může interagovat, ale nemůže s ním prolnout. Prostředí systému je vždy komplexnější než systém samotný. Toto tvrzení dle Luhmanna platné za všech okolností, i pokud vezmeme v potaz totální sociální systém, tedy společnost. Přes zdánlivě neskutečnou komplexitu společnosti jde stále pouze o sociální systém operující s komunikací, mimo něj v jeho prostředí jsou veškeré psychické systémy a jejich vědomé obsahy, stejně tak veškeré buňky a orgánové soustavy všech živoucích systémů a tak dále [Luhmann 1995: 182].

1.3.1 Základní typy autopoietických systémů

Nejnižší úrovní autopoietických systémů, kterými se teorie sociálních systémů zabývá, jsou biologické či živoucí systémy² (v angl. biological/living systems). Za živoucí systémy můžeme označovat buňky, orgány, orgánové soustavy a organismy nebo i celé druhy. Společné je živoucím systémům to, že prostřednictvím fyziologických operací reprodukují život. Od psychického a sociálního systému se také liší tím, že hranice s jejich prostředím existuje ve fyzickém prostoru, tj. buněčná membrána nebo hranice těla. Teorie biologických systémů byla formulována Maturanou a Varelou a jejich charakteristika již byla popsána v předcházející kapitole o autopoiesis. Luhmann z nich na této úrovni víceméně vychází. Jediným rozdílem je skutečnost, že pro Maturanu a Varelu jsou živoucí systémy jediným typem systémů, zatímco

---

² Zde se odchylujeme od Váňova překladu „živý systém“. Výraz „živoucí“ v daném kontextu považujeme za výstižnější, protože je v něm dle našeho názoru lépe zohledněna průběhovitost anglického „living“ vyjadřující, že systém svou existencí aktivně reprodukuje život a nejde tak pouze o pasivní popis jeho stavu.

Luhmann rozlišuje další úrovně psychických a sociálních systémů, tento rozdíl blíže rozebereme v jedné z následujících kapitol.

Další úrovní autopoietických systémů je psychický systém, jehož vymezení je obsah této práce. Velmi opatrně bychom jako psychické systémy mohli nazvat lidské jednotlivce, pokud jimi myslíme to, co jimi v sociálních vědách obvykle myslíme, ovšem musíme mít na paměti, že psychický systém nezahrnuje člověka jako takového, protože jeho součástí není tělo, ani veškeré fyziologické procesy v něm probíhající, nemůžeme například říct, že psychický systém sídlí v mozku, protože mozek i nervová soustava jsou živoucí systémy, které jsou pro psychický systém jeho vnějším prostředím (byť samozřejmě existenciálně nezbytným). Z tohoto důvodu Luhmann nesouhlasí s tím, aby za předmět sociologie byl považován člověk, pokud nejsou sociologové ochotni se stát rovněž psychology a biology [Luhmann 2013b: 182]. Za psychický systém by tam možná bylo lepší označit „mysl“ (jako ne úplně přesný překlad mnohem vhodnějšího „mind“ v angličtině), „psychiku“ či „psychickou složku člověka“ (ovšem zde nelze mluvit o složce, psychický systém je uzavřený systém sám o sobě). Na rozdíl od živoucího systému je psychický systém založen na vědomí.

Poslední a nejvyšší úrovní autopoietických systémů jsou sociální systémy. Těmi se přirozeně Luhmann jako sociolog zabývá nejpodrobněji. Sociální systémy mohou být sociální skupiny, ale také instituce, kulturní a sociální konstrukty, koncepty a pojmy atd. Spojuje je to, že jsou utvářeny, udržovány a reprodukovány prostřednictvím komunikace. Jako funkční sociální systémy či subsystémy jsou v systémové teorii označovány například právo, politika, věda, náboženství nebo ekonomie [Moeller 2006: 29]. Společnost jako celek je pak „totálním sociálním systémem“ [Luhmann 1995: 182], vůči němuž už neexistuje vyšší úroveň autopoietických systémů.

Celkově jde základní rozdíl a vztah mezi těmito třemi autopoietickými systémy shrnout Luhmannovými slovy následovně: „Živoucí systémy jsou založené na životě, psychické systémy na vědomí a sociální systémy na komunikaci. Vědomé (psychické – pozn. aut.) systémy nejsou živoucí systémy a sociální systémy nejsou vědomé systémy; každý z nich však potřebuje ten druhý jako část svého prostředí.“³ [Luhmann 1990: 85].

---

³ Znění v originále: “Living systems are based on life, psychic systems on consciousness, and social systems on communication. Conscious systems are not living systems, and social systems are not conscious systems; each of them requires the other, however, to be part of its environment.” (přel. aut.)

Kromě výše uvedených typů systémů by také teoreticky šlo jít od živoucích systémů o úroveň níže k chemickým systémům sestávajících z chemických operací [Luhmann 1995: 39n.] a patrně ještě dál k fyzickým systémům (?), ovšem to už z hlediska teorie sociálních systémů pro Luhmanna není příliš relevantní. Luhmann se rovněž zmiňuje o „strojovém systému“, který společně s živoucím systémem dává do kontrastu se smyslově konstitutivními systémy, psychickým a sociálním systémem, a ptá se, co tyto dva reprodukují namísto smyslu [Luhmann 1995: 3]. Zatímco o živoucím systému víme, že prostřednictvím fyziologických procesů reprodukuje život, u strojového systému tuto otázku Luhmann přímo nezodpovídá. Stroje se vedle organismů a psychických a sociálních systémů někdy v Luhmannových schématech objevují [např. Luhmann 2006: 13], avšak jindy ne [např. Luhmann 1990: 2].

1.3.2 Strukturální spojování

Ze způsobu, jakým byly autopoietické systémy definovány se může zdát, že jde o systémy svému prostředí zcela uzavřené, což však není pravda. Původní koncept uzavřeného systému byl dle Luhmanna v sociologii zavržen, neboť jednak k němu neexistoval mezi biologickými, psychickými a sociální systémy relevantní příklad, jednak protože uzavřený systém nevysvětluje, proč u něj nedochází k entropii a namísto ní vzniká organizace či řád. Proto dosud sociologie pracovala s konceptem systému otevřeného. Jinými slovy, otevřenost systému znamená, že zde dochází k výměně mezi systémem a prostředím, kdy podoba této výměny závisí na typu systému [Luhmann 2013b: 28]. Autopoietické systémy však nejsou ani otevřené v tom smyslu, že by mezi nimi a prostředím probíhala výměna struktur. Struktury a operace mohou dle systémové teorie vznikat a probíhat pouze uvnitř systému.

Řešením je pojem „operacionálního uzavření“ (v angl. operational closure). Autopoietické systémy jsou operacionálně uzavřené, to znamená, že na úrovni jejich operací nedochází k žádné výměně s jejich prostředím, avšak nejde o metaforickou „termodynamickou uzavřenost“, která by vedla k entropii v systému, jak je uvedeno výše. Operace systému probíhají nadále výhradně v rámci něj, ale ten je přitom stále schopen rozpoznávat své prostředí a propojit se s ním, aniž by to ovlivňovalo jeho vnitřní komplexitu [Luhmann 2012: 49–52].

K tomuto propojení systému s prostředím dochází skrz takzvané „strukturální spojování“ (v angl. structural coupling). V raných Luhmannových pracích se setkáváme častěji s Parsonsovým pojmem „interpenetrace“, tedy vzájemné pronikání, s postupem času však Luhmann více upřednostňuje pojem strukturální spojení přejatý z biologické systémové teorie Maturany a Varely [Moeller 2006: 226]. Oba pojmy si jsou velmi podobné až téměř totožné,

jediným rozdílem je, že strukturální spojování klade větší důraz na pozici externího pozorovatele, který si všímá spojení a snaží se ho pochopit [Luhmann 2013b: 197].

Princip strukturálního spojení je nejlepší ukázat na příkladu. Vědomí a komunikace jsou sobě navzájem oddělené, jedno je součástí psychického systému, druhé sociálního systému. Není možné, aby obsahy vědomí pronikaly přímo do komunikace nebo aby se komunikace dostávala do nitra vědomí, a přitom jedno je na druhé závislé. Přesto je komunikace na vědomí závislá, už jen proto, že komunikace není schopna smyslově vnímat, k čemu v ní dochází, to je výsada vědomí. Mezi vědomím a komunikací, a tedy mezi psychickým a sociálním systémem, tak musí docházet k nějaké formě strukturálního spojení, aby jedno mohlo ovlivňovat druhé. V případě vědomí a komunikace je touto formou jazyk, jak blíže popíšeme v následujících kapitolách [Luhmann 2012: 56–58].⁴ Podobná strukturální vznikají napříč všemi systémy, jak mezi různými úrovněmi, tak i například v rámci jednotlivých sociálních subsystémů.

1.4 Komunikace

V minulé kapitole jsme uvedli, že sociální systémy jsou založené na komunikaci, stejně jako psychické systémy jsou založené na vědomí a živoucí systémy na životě. Není pro to pochyb, že komunikace je ústředním pojmem celé teorie sociálních systémů.

Nicméně jak se dá již očekávat, Luhmann komunikaci definuje odlišně od tradičního pojetí přenosu informací mezi odesílatelem a příjemcem. V teorii komunikativních systémů komunikace neprobíhá mezi jednotlivými psychickými systémy, avšak probíhá v rámci sebe sama na úrovni sociálních systémů. Komunikace je tak pouze operací sociálních systémů, a ačkoliv předpokládá účast více psychických systémů, nelze ji zahrnout do individuálního vědomí, ani při ní neprobíhá jakési propojení mezi jednotlivými psychickými systémy. Komunikace tedy nemá možnost určit, zdali při porozumění dochází i k ekvivalentnímu procesu uvnitř jiného psychického systému [Luhmann 2012: 42].

Z analytického hlediska se komunikace skládá ze tří základních složek, sdělení, informace a porozumění (v angl. utterance, information, understanding), úspěšná komunikace

---

⁴ Pro názornější vysvětlení principu strukturálního spojení nás napadl tento jednoduchý příklad: Dva žáci, kteří spolu sedí v lavici, píšou test. Každý píše test sám za sebe na svůj vlastní papír a každý z něj dostane individuální známku. Protože jsou jejich znalosti nedostatečné k tomu, aby oba zvládli celý test úspěšně složit, opisují od sebe navzájem. To je něco jiného, než kdyby jeden začal druhému psát na jeho papír nebo kdyby pracovali společně, přesto se na papíře druhého žáka objevují podobné formulace.

pak předpokládá jednotu těchto tří složek, respektive je jejich syntézou, tj. pronesené sdělení obsahuje smysluplnou informaci, které je porozuměno [Luhmann 2013b: 53]. Jakmile jsou tyto podmínky splněny a komunikace jednou započne, začnou se společně s ní nevyhnutelně formovat i sociální systémy [Gilgen 2013: xi]. Do komunikace vstupují a formují ji ještě další faktory, kterými je kontingence, popř. dvojitá kontingence, a konceptualizace ega a alter-ega.

1.4.1 Dvojitá kontingence

Pojem kontingence je možné přeložit jako „neurčitost“ či „šance, že něco je jinak“. Podle Luhmanna je kontingence přítomna takřka vždy; při pozorování, distinkci, selekci, kognici atd. V podstatě jde o to, že absolutní poznání není možné, vždy existuje šance, že něco může být vyloženo jinak, než bylo zamýšleno, že něco není takové, jak se jeví apod. Tento koncept je pro systémovou teorii tak důležitý, že ji lze obrazně nazvat teorií kontingence [Moeller 2006: 39n.]

V komunikaci jakožto oboustranném procesu se situace stává ještě komplexnější a do hry vstupuje takzvaná „dvojitá kontingence“ (v angl. double contingency). Dvojitou kontingenci je možné vysvětlit za pomoci termínu, který si Luhmann vypůjčil z kybernetiky a behaviorismu. Tímto pojmem je tzv. „black box“ neboli černá skříňka. Zákon dvojité kontingence předpokládá, že komunikace probíhá mezi komplexními pro sebe navzájem neprůhlednými a nevypočitatelnými smyslově konstitutivními systémy, ať už jde o systémy sociální nebo psychické. Každý z těchto systémů se chová na základě komplexních seberefrenčních operací odehrávající se v rámci jeho vnitřních hranic, nicméně tyto operace druhý systém nevidí, a tak jsou jeden pro druhého pouze černou skříňkou, do které se vkládány vstupy a ze které vychází výstupy, což je ovšem značně redukcionistické a přirozeně nezachycuje ony komplexní vnitřní operace. Tyto černé skříňky ale spolu musí komunikovat a komunikace vyžaduje porozumění, aby mohla pokračovat. Během této komunikace si tak obě strany musí být vědomy vzájemné neurčitelnosti, ale přitom předpokládat vzájemnou předvídatelnost, protože i když postupují poslepu (nevidí do druhé černé skříňky), komunikace probíhá snáze, pokud obě strany předpokládají předvídatelnost jejich vzájemného vztahu, tj. předpokládají, že jsou druhé straně schopny porozumět a zároveň že jsou pro druhou stranu srozumitelné. Už tímto předpokladem, a předpokladem, že druhá strana rovněž předpokládá, je kotvena realita. Vše ostatní včetně existence sociálních systémů a komunikace samotné z toho vyplývá [Luhmann 1995: 109].

Systémy jsou konstruovány právě za účelem snižování kontingence, protože jejich ustanovení s sebou nese zvýšení šance na jednotu sdělení, informace a porozumění, tedy

úspěšný průběh komunikace. Moeller dává některé příklady takových (sub)systémů, jako například právo, které snižuje kontingenci v oblasti očekávání norem [Moeller 2006: 29].

1.4.2 Ego a alter

Ego a alter či alter-ego jsou pojmy, které si Luhmann vypůjčuje z fenomenologie [srov. např. Barbaras 1998]. Přestože se komunikace podle systémové teorie neúčastní psychické systémy či jednotlivci, ani zde není tradiční dělení na odesílatele a příjemce, existuje způsob, jakým odpovídající složky komunikace v systémové teorii reflektovat. Koncepty ego a alter nejsou osobami, rolemi nebo systémy, ale jde v rámci komunikačního systému o obzor možných referencí uvnitř interakce [Luhmann 1995: 80n.]. Kvůli dvojité kontingenci nemůže ani jeden systém vědět, co se v druhém odehrává. Proto mu nezbývá než ustanovit sám sebe referenčním bodem, čímž vzniká ego, a protože nemá možnost druhého poznat, nezbývá mu než předpokládat, že druhý je stejný jako on, čímž vzniká alter. Když s někým mluvíme, máme obecný sklon předpokládat, že vidí věci podobně jako my, že bude na nějaké věci reagovat stejně, jako bychom reagovali my apod. [Luhmann 1986: 15n.].

2. Analytická část

V přehledové části jsme představili základní teze a pojmy Luhmannovy teorie sociálních systémů. Pro zpracování této části práce jsme provedli rešerši vybraných klíčových Luhmannových prací, které se nějakým způsobem dotýkají tématu psychického systému, a získané poznatky strukturovaně shrnuli abychom se za pomoci jejich analýzy posunuli dál ke zodpovězení naší otázky, co je to psychický systém. Postupně se tak dotkneme tří základních témat od obecného ke konkrétnímu; smyslově-konstitutivních systémů, charakteristiky psychického systému a postavení jednotlivce v systémové teorii.

2.1 Smyslově-konstitutivní systém

Psychický i sociální systém jsou oba Luhmannem souhrnně označovány za „smyslově-konstitutivní systémy“ (v angl. meaning-constitutive systems), na základě jejich společné koevoluce. Oba se dle něj vyvíjely vedle sebe a jsou pro sebe navzájem nezbytné, neboť jeden systém tvoří prostředí pro druhý a naopak. Člověk nemůže vzniknout a pokračovat v existenci bez sociálních systémů⁵, stejně jako se sociální systémy obdobně neobejdou bez lidí. Tato provázanost pak oba systémy hnala za stejným evolučním cílem, který je pro ně závazný ve formě jejich vlastní komplexity a sebereferece, a tímto cílem je smysl [Luhmann 1995: 59]. V tomto významu je smysl (v angl. meaning/sense, v něm. Sinn) fenomenologický pojem vycházející z Husserla a Deleuze. Luhmann jím myslí jakési univerzální médium, ze kterého psychický a sociální systém formují svoje struktury. Cílem vědomí i komunikace je jejich smysluplnost [Moeller 2013: 225].

Luhmann vysvětluje, že ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že psychické a sociální systémy jsou ve své podstatě živoucí systémy, které by bez života nemohly existovat, nelze jejich autopoiesis dát na rovinu života, kde bychom v psychickém nebo sociálním systému chtěli hledat buňky nebo orgánové soustavy. Autopoiesis je třeba definovat obecněji mimo rámec živoucích systémů jako „obecnou formu utváření systému za použití sebereferečních uzavírání“ [Luhmann 1990: 1n.]. Zde se Luhmann rozchází s Maturanou a Varelou, podle kterých, jak uvádí Gilgen, je autopoietický systém vždy pouze živoucí systém, protože autopoiesis může být přisuzována vždy a pouze systémům prvního řádu, tedy v jejich pojetí

---

⁵ Kdybychom chtěli tomuto tvrzení záměrně oponovat a představili si hypotetického absolutně asociálního jedince, nemůžeme popřít, že nějaký sociální systém byl potřeba minimálně pro jeho početí.

buňkám. Psychický i sociální systém by podle nich byly systémy druhého řádu, které jsou teprve vytvářeny vlastními autopoietickými systémy [Gilgen 2013: xii–xiv]. Luhmannův důraz na oddělení systémů na úrovních lze tak ve světle teorie biologických systémů Maturany a Varely chápat především jako snaha se vyhnout takovéto formě biologického redukcionismu.

Vůči živoucímu systému se smyslově-konstitutivní systémy liší i absencí fyzických hranic. Rozdíl mezi systémem a jeho prostředím je tak u nich zprostředkováván pouze smyslově-konstitutivními hranicemi. To platí pro sociální i psychický systém, nicméně zde vyvstává jeden z rozdílů mezi těmito systémy – zatímco sociální systém je definován pouze takto, psychický systém může pozorovat své prostorové vymezení dané tělem, které je s jeho existencí bezprostředně provázané [Luhmann 1995: 194]. Luhmann se domnívá, že nejbližší analogií pro toto pomocné vymezení hranic psychického systému ve fyzickém světě je u sociálních systémů koncept teritoriality jako symbolického ohraničení určitého sociálního systému v prostoru. My si dovolíme doplnit, že alternativně by šlo za analogické prostorové vymezení nejspíš vnímat i chápání sociálního systému jako množiny psychických systémů, které v systému umožňují komunikaci, tedy mimo Luhmannovu terminologii chápání skupiny lidí jako množiny jejích členů.

Psychický a sociální systém od sebe jinak odlišuje pouze forma, jakou je v rámci nich umožněna seberefrenční reprodukce smyslu [Luhmann 1995: 98]. Zatímco sociální systémy jakožto komunikační systémy reprodukují smysl jeho užíváním v komunikaci, psychické systémy jakožto systémy vědomí získávají smysluplné zkušenosti. Na základě tohoto teoretického rozdělení mezi komunikací a vědomím je pak dle Luhmanna smysl jako jednotlý koncept rovněž rozložen a zbývá nám pouze samotná komunikace a samotné vědomí [Luhmann 2013b: 163].

2.1.1 Strukturální spojení psychického a sociálního systému

Výše již bylo několikrát uvedeno, že psychický a sociální systém jsou spolu provázány. Sociální systém nemůže vzniknout a existovat bez psychického systému, psychický systém nemůže vzniknout a existovat bez sociálních systémů. Jelikož jsou oba systémy operačně uzavřené, tato provázanost je udržována prostřednictvím strukturálního spojení mezi oba systémy, které je v tomto případě utvářeno za pomoci dvou forem, jazyka a tzv. schémat.

Pokud jde o jazyk jako takový, Luhmann považuje obecně jeho roli (ve vztahu ke smyslu) za často nadhodnocovanou. Uznává nedílnou úlohu jazyka pro přesnější a hlubší vykreslení zkušeností či nemožnost vytvoření kulturní tradice bez pomoci jazyka, avšak odmítá použití

teorie jazyka jako základ pro teorii smyslu v sociologii. Tím se vymezuje vůči sociologickým a antropologickým směrům, které fungování psychických a sociálních systémů propojují primárně s jazykem a jeho zákonitostmi, ať už jde o Sapir-Whorfovu hypotézu, Lévi-Straussův strukturalismus apod. Jazyk samotný nemůže ustanovovat smysl, k tomu jsou potřeba systémy, ať už ty sociální nebo psychické, které budou schopny definovat užší hranice s prostředím, než jaké nabízí hranice lingvisticky možného [Luhmann 1990: 50n.]. Jinými slovy zde Luhmann patrně zdůrazňuje význam jazykové pragmatiky ve vztahu s gramatikou, smyslu nelze dosáhnout pouze kombinací gramaticky správných struktur, pokud nejsou omezeny pragmatickým rámcem. Tento pragmatický rámec pak nabízí právě a jen systémy.

Zatímco tedy jazyk sám o sobě smysl neprodukuje, je nepostradatelným, jak už bylo zmiňováno, při strukturálním spojování psychického se sociálním systémem. Luhmann zde parafrázuje německého filozofa Wilhelma von Humbolta a popisuje proces strukturálního propojení mezi těmito systémy tak, že když psychický systém formuluje myšlenku musí jít dát objektivní formu (odpovídající zákonitostem sociálního systému, tedy sémanticky, gramaticky i pragmaticky správnou větu ve známém jazyce atd.) a jakmile dojde k jejímu vyřčení (sdělení), vzdává se psychický systém nároku na tuto formu a ta se stává součástí komunikace. Tato ztráta nároku rovněž vyjadřuje skutečnost, že nikdy není možné převést myšlenku na vyřčenou informaci tak dokonale, aby jeho porozumění jiným psychickým systémem vytvořilo uvnitř jeho vědomí totožnou myšlenku, jaká byla na počátku, tedy jedinci nikdy neví, co přesně si ten druhý myslí [Luhmann 2012: 60].

Sekundárně vzniká strukturální spojení mezi vědomím a komunikačními systémy kromě jazyka i prostřednictvím takzvaných „schémat“. „Schéma“ v tomto kontextu je termín, který si Luhmann vypůjčil z kognitivní psychologie. Zde jej ve výzkumu paměti poprvé konceptualizoval Frederick Bartlett jako mechanismus vysvětlující běžné a mnohdy shodné typy změn, které jedinci po delším časovém úseku vkládají do zapamatovaných obsahů. V jeho pojetí byly schémata kulturně sdílenými očekáváními, které v případě potřeby vyplňují mezery v obsazích dostupných vědomí [Bartlett 1967: 62–65]. Téma schémat dále bylo rozvinuto Jeanem Piagetem, který je definoval obecněji jako vývojově důležité nástroje pro organizování a interpretaci nových vjemů sloužící ke snižování komplexity vědomých obsahů [Piaget, Inhelder 2014: nap12n.]. Luhmannovo pojetí schémat se soustředí na jejich vlastnost snižování strukturální komplexity při průběžných úpravách strukturálního spojení mezi sociálním a psychickým systémem. Zatímco jazyk je relativně neměnná struktura, schéma je proměnlivější a restrukturalizuje se s novými zkušenostmi v reakci na změnu prostředí [Luhmann 2012: 61n].

Pro shrnutí a doplnění Luhmanna. Jazyk i schémata leží na někde na pomezí psychického a sociálního systému, a proto jsou to právě tyto dvě formy, které umožňují strukturální spojení mezi těmito dvěma systémy. Jazyk může být nástrojem komunikace, a obvykle si s ním spojujeme právě tuto funkci, ale zároveň může jít i o nástroj vědomí, který myšlení umožňuje konceptualizaci abstraktních pojmů (v psychologii se v tomto kontextu hovoří o takzvané „vnitřní řeči“ [např. Janoušek 2007])⁶. Obdobně tak schémata jsou na jednu stranu formy používané vědomím pro organizaci vědomých obsahů, a tedy snižující strukturální komplexitu uvnitř psychického systému, avšak na druhou nelze opomenout Bartlettovo tvrzení, že vznikají na základě šíření informací v rámci sociálního systému.

2.2 Charakteristika a struktura psychického systému

Stejně jako Luhmann „odebral“ jedincům výsadní postavení coby subjektu sociálních teorií, přisuzuje některé funkce a vlastnosti obvykle spojované výlučně s psychikou, či tedy s psychickým systémem, i sociálním systémům. Vzhledem k tomu, že jsou podle Luhmanna oba systémy smyslově konstitutivní systémy, náplní jejichž operací je reprodukce smyslu a liší se pouze v prostředcích, kterými tyto operace uskutečňují, je zřejmé, že zde bude větší překryv. V této kapitole tedy nejprve poukážeme na některé tradičně psychické procesy, se kterými lze v teorii sociálních systémů operovat nejen výlučně na úrovni psychických systémů, abychom následně mohli vymezit ty charakteristiky, které jsou v Luhmannově pojetí pro psychický systém jedinečné a následně se rovněž pokusíme nastínit, co Luhmann zmiňuje o možné vnitřní struktuře psychického systému. Na konci kapitoly se blíže podíváme na vědomí jako prostředek psychického systému.

2.2.1 Koncepty na pomezí psychického a sociálního

Systémová teorie oddělila sociální systémy o jednotlivců, což však znamená, že některé procesy, ke kterým v komunikaci dochází a které byly doposud přisuzovány vnitřním stavům účastníků se psychických systémů, musejí probíhat v tomto systému sami o sobě, proto

---

⁶ Zde je však nutné zdůraznit, že Luhmann s termínem „vnitřní řeč“ nebo s tvrzením, že by psychické procesy byly jazykovými procesy, explicitně a důrazně nesouhlasí, a výše uvedená formulace je naší interpretací. Luhmannův nesouhlas pramení z absence alter ega v takové formě komunikace, kde není alter, není komunikace. Vzápětí však uznává, že je možné, aby byly představy jakožto operace vědomí formulovány jazykově [Luhmann 2006: 306n]. Domníváme se, že v důsledku zde však není žádný rozpor kromě toho terminologického a pro potřeby názornější ilustrace formulaci necháváme v této formě.

Luhmann neváhá některé pojmy spojované s psychikou aplikovat i u sociálních systémů, čímž vyvstává otázka, co je specifické pro psychický systém, pokud lze totožné koncepty aplikovat i u sociálních systémů? V této podkapitole tedy uvedeme výběr takových pojmů, které stojí na pomezí psychického a sociálního, abychom následovně mohli vyčlenit to skutečně psychické.

Například koncepty smysl, zkušenost, jednání, očekávání a zklamání nemusí být nutně spjaty pouze s psychickým systémem, ale mohou být stejně tak aplikovány i u sociálního systému, záleží na tom, jak na ně budeme nahlížet, na jejich referenčním rámci. I když smysl a jednání bezpochyby nemohou existovat bez psychického systému, stejně tak nemohou existovat bez sociálního systému. Luhmann tedy odmítá přesvědčení, že skutečný základ významu a dalších výše uvedených konceptů leží v psychickém systému a ty jsou zde nějakým způsobem původnější nebo opravdovější, než jejich základ v sociálním systému [Luhmann 1990: 24].

Pojem, který je v systémové terapii tímto způsobem používán i mimo tradiční zařazení do psychického systému je kupříkladu paměť. Luhmann rozlišuje mentální paměť (na úrovni psychického systému) a sociální paměť, která je operací sociálních systémů. V jeho pojetí paměť nelze chápat jako strukturu či místo obsahující záznamy minulých událostí a stavů (podobné v současnosti často nabízející se analogii s pamětí počítače). Paměť neuchovává ani nezprostředkovává minulost, protože jde o v přítomnosti probíhající operaci, ale pouze reguluje vztah mezi zapamatováváním a zapomínáním [Luhmann 2012: 162]. Z funkčního hlediska sociální paměť přesahuje paměť mentální a sestává se z neustálého opakování a reprodukce vyjádřených smysluplných obsahů. Mentální paměť má pro tyto účely podpůrnou funkci bezprostředního uložení těchto obsahů. Sociální paměť umožňuje zachování jazyka (mluveného a písemného) a schémat jakožto nástrojů strukturálního spojení mezi sociálním systémem a vědomím [Luhmann 2012: 130]⁷ Pro lepší pochopení vztahu mezi mentální a sociální pamětí je možné opět použít techniky posunu o úroveň dolů mezi psychický a živoucí systém. V této analogii má podpůrnou funkci mechanická paměť neuronů v rámci mozku, která pomocí provázaných synapsí a akčních potenciálů zase slouží jako bezprostřední uložení smysluplných obsahů mentální paměti.

---

⁷ Sociální paměť není čistě Luhmannův koncept. Se sociální nebo též kulturní či historickou pamětí se v sociologii, antropologii nebo například historických vědách pracuje poměrně běžně [srov. např. Lužný 2014]. Luhmannova sociální paměť se v tomto ohledu příliš neodlišuje, zdá se jen, že v jeho pojetí je však přeci jenom kladen trochu větší důraz na reprodukování jazyka a schémat v sociální paměti jako prostředků strukturálního spojení s psychickým systémem.

Dalším konceptem, který je základem nejen psychických struktur, je očekávání. Struktury jsou v tomto pojetí systémové teorie očekáváním ve vztahu k operacím systému. Zde Luhmann používá analogii obratu ke konceptu očekávání v behavioristické psychologii, kde bylo očekávání systému zahrnuto do modelu stimulu a reakce za účelem vysvětlení jejich ne vždy fixního vztahu [Luhmann 2013b: 72].

I některé dílčí projevy chování vyžadované systémy sociálního jednání náleží k sociálnímu systému, a nikoliv k psychickému. Byť zde existuje psychický záměr, toto chování pochází ze sociálního kontextu a nijak neokazuje na individuální psychický systém [Luhmann 1990: 59]. Tím podle všeho Luhmann myslí projevy chování, které lze souhrnně označit jako neverbální komunikaci, a tedy jde o komunikaci jako takovou náležící k sociálnímu systému, jako příklad uvádí repertoár chování vyžadovaný pro někoho v pozici sluhy, jako je dívání se do země nebo úklon.

V jiných případech si lze překryvu mezi psychickým a sociálním systémem v systémové teorii všimnout i na předmětech zájmu vztahujících se k úrovni toho či onoho systému. Při své analýze masmédií Luhmann hovoří o veřejném mínění jako o médiu, které je možné uchopit na úrovni sociálních i psychických systémů. Na sociální úrovni jako příspěvek k tématům komunikace, na psychické úrovni jako šíření potenciálu pozornosti [Luhmann 2013a: 315]. Máme zde tedy totožný jev, na který však lze nahlížet různými pohledy v závislosti na kontextuálním rámci. Nelze jako v tomto příkladu říci, že by výzkum veřejného mínění zkoumal pouze stav sociálních systémů nebo pouze stav psychických systémů.

Obecněji lze pak říci, že Luhmann hodně těchto pojmů používaných pro popis psychických systémů rozporuje z pozice radikálního konstruktivismu. Pro uchopení neuchopitelných procesů probíhajících uvnitř psychického systému, a tedy zajištění úrovně transparentnosti dostatečně alespoň pro to, aby komunikace mezi systémy mohla probíhat, pozorovatel dle systémové teorie používá konstrukty, sémantické redukce, jako jsou pojmy „osoba“, „inteligence“, „paměť“ nebo „učení“. Luhmann (možná poněkud obsírně) vysvětluje, co těmito sémantickými redukcemi pozorovatel myslí, když se jimi snaží popsat nepopsatelné, tedy nitro jiného psychického systému: „Osoba je označení pro to, že není možné pozorovat, jak dochází k tomu, že očekávání jsou získávána díky souvislosti v psychickém systému na základě pravděpodobnosti (...). Inteligence je označení pro to, že není možné pozorovat, jak dochází k tomu, že seberefereční systém zvolí v kontaktu se sebou to, a ne ono řešení problému. Paměť je označení pro to, že nelze pozorovat, jak komplexní aktuální stav nějakého

systemu přechází do následujícího stavu, takže namísto toho je nutné sáhnout zpět po zvolených inputs (vstupech – pozn. aut.) jako po indikátorech. Učení je označení pro to, že nelze pozorovat, jak informace mohou iniciovat dalekosáhlé konsekvence tím, že v systému způsobí parciální změny, aniž by tím narušily sebeidentifikaci systému“ [Luhmann 2006: 131n.; přel. Váňa]. Tyto konstrukty pak jsou přirozeně produktem sociálních systémů, tudíž z hlediska vnitřní struktury psychického systému nemůže říci, že obsahuje paměť či inteligenci, protože obojí jsou pouze sémantické zkratky, kterými sociální systém komunikuje kontingenci psychického systémů, jde o hypotézy týkající se toho, co se odehrává uvnitř černé skříňky.

Navzdory tomu Luhmann samozřejmě nezakazuje tyto pojmy používat a sám i některé z nich používá, avšak žádá po jejich uživateli, aby si uvědomili, že používají konstrukty či sémantické redukce, které nerepresentují nějakou externí skutečnost, ale jejich vlastní rozhodnutí a preferenci, jak strukturovat jejich pozorování [Luhmann 2006: 290]. Tento postoj neomezuje použití těchto pojmů pro popis psychického systému, ale zároveň vysvětluje, proč s nimi v rámci systémové teorie můžeme pracovat i na úrovni sociálních systémů, kde nejde o pouze paralelu, metaforu či připodobnění, ale o plnohodnotný pojem. Například slovní spojení „trh se rozhoduje“ nebo „trh se učí“ není z hlediska systémové teorie metaforou, ale popisem povahy ekonomického systému.

2.2.2 Operace psychického systému

V tomto bodě jsme vyjasnili, co v systémové teorii není výsadní doménou psychických systémů, a zbývá nám nyní naopak poukázat na to, čím se psychické systémy liší od těch sociálních a které operace lze přisoudit výlučně jim.

Psychické systémy fungují na stejných principech jako sociální systémy a je možné je v rámci systémové teorie stejně dobře popsat za pomoci terminologie, jakou používáme u sociálních systémů [Luhmann 2013b: 57]. Z hlediska používaných pojmů tak zde v systémové teorii rozdíly nejsou, což umožňuje snazší použití analogii a paralel mezi psychickým a sociálním systémem a zároveň zdůrazňuje podobnost mezi oběma systémy.⁸ Z hlediska funkce se však objevuje zásadní rozdíl, od kterého se odvíjí další specifika psychického systému, a tím

---

⁸ Právě tato podobnost až ekvivalence mezi systémy byla předmětem Habermasovy kritiky teorie sociálních systémů. Podle Habermase Luhmann se svou teorií víceméně vrací hegelianské filozofii subjektu a podobně jako Hegel dospěl k provázanosti „ducha“ (vědomí) a „ducha doby“ ve své teorii, Luhmann dospívá k analogické provázanosti psychického a sociálního systému [Habermas 1987: 368–385].

je schopnost smyslového vnímání. Sociální systém na tomto místě nedisponuje žádnou analogií, což se projevuje v jeho dílu vzájemné závislosti obou systémů a veškerá specifika psychického systému jsou tak odvozena od této skutečnosti.

Zatímco podle Parsonse je úlohou psychického (resp. v jeho případě osobnostního) systému kontrolovat, jakou mají sociální akty konzumatorní podobu, Luhmann tuto tezi ještě rozvádí tím, že psychický systém neustále zprostředkovává vztah mezi vnitřním referenčním rámcem (sebeuvědomování) a vnějším referenčním rámcem (vnímání) a kontroluje především sebe samého ve vztahu k proměnlivému prostředí [Luhmann 2013b: 16]. Mimo to uvnitř psychického systému samozřejmě probíhají prostřednictvím vědomí operace jako formování představ, myšlení, reflektování apod. [Luhmann 2006: 308].

Ultimátní funkcí psychického systému v teorii sociálních systémů se však zdá být nezastupitelná schopnost vytvářet podmínky pro vznik sociálního systému, která je hnaná potřebou psychických systémů komunikovat: „Konstrukce sociálních systémů (a tím i konstrukce psychických systémů) následuje princip „řádu ze šumu“ (von Foerster). Sociální systémy vznikají na bázi šumu, který psychické systémy vydávají při jejich snaze komunikovat.“⁹ [Luhmann 1995: 214]. Psychické systémy se tak sice komunikace sami přímo neúčastní, ale dosahují tím, že jejich snaha komunikace dosáhnout produkuje sociální systém.

Tuto tezi Luhmann posouvá ještě dál a tvrdí, že pouze vědomí samotné ovlivňuje komunikaci. Původně se domníval, že komunikace je zároveň strukturálně spojená s fyzikálními jevy, např. mluvená řeč jako médium komunikace je spojeno se zvukem hlasů, avšak později dospívá k tomu, že tyto zvuky se nestávají komunikací, dokud neprojdou filtrem vědomí [Luhmann 2013b: 199]. To znamená, že veškerá manipulace s fyzikálním prostředím, tj. rozechvívání vzduchu pomocí hlasivek nebo lokální změna pohlcování světla papírem pomocí inkoustu, která přiměje živoucí systém k reakci, není komunikací, dokud se přes živoucí systém nedostane do vnímání psychického systému, který ji jako komunikaci vyhodnotí.

Co se týče Luhmannově představy o vnitřní struktuře psychického systému, žádné schéma nebo model ve své práci neformuluje, a tak se musíme spokojit s kompilací útržkovitých tezí. Jak už bylo v této práci formulováno vícekrát, psychický systém provádí

---

⁹ Znění v originále: “The construction of social systems (and thus the construction of psychic systems) follows the "order from noise" principle (von Foerster). Social systems come into being on the basis of the noise that psychic systems create in their attempts to communicate.“ (přel. aut.)

operace prostřednictvím vědomí, dá se tedy říci, že základní prvkem psychického systému je právě vědomí. Psychický systém dále zprostředkovává vnímání (vztah k prostředí) a sebevědomění (vztah k sobě samému) [Luhmann 2013b: 16], což je v souladu s představou o formování vlastních hranic prostřednictvím sebereferece a heteroreference. Vnímání je funkcí, pomocí které vědomí transformuje vnější svět v sebe samé, respektive ve své obsahy. Luhmann pokládá za základ pro autopoiesis vědomí právě vnímání a nikoliv myšlení, jak bývá v jiných teoriích obvyklé. Luhmann dokonce považuje myšlení za podružné vnímání [Luhmann 2013b: 198n.]. Pokud bychom v tomto duchu chtěli parafrázovat Descartovo „Myslím, tedy jsem“, a tady jde o naši osobní interpretaci, podle systémové teorie vědomí by věta měla znít spíše: „Vnímám rozdíl mezi sebou a svým prostředím, tedy jsem“. Dalším zajímavým tvrzením, je definice osobnosti jako oblasti zpracovávání zkušeností. Osobnostní rozdíly jsou pak dané komplexem selekcí zkušeností a jednání [Luhmann 1990: 58].

O nevědomí, latentních vzorcích chování nebo jiných typech „vědomí nedostupných obsahů“ jako další složky psychického systému se Luhmann zmiňuje jen velmi stručně. Uvádí, že pozorovatel užívající schéma rozdílnosti může rozpoznávat rozdíly ve svém prostředí, které jsou objektu jeho pozorování nedostupné, jedním z takových může být právě rozdíl vědomí a nevědomí [Luhmann 1995: 484]. Jinými slovy, pozorovatel může rozpoznat a definovat takovou část svého prostředí v podobě jiného psychického systému, která je vědomí tohoto systému nedostupná, a tuto část může nazvat nevědomím, ovšem to je jen konkrétní příklad toho, jak v systémové teorii funguje pozorování a takzvané slepé skvrny (v angl. blind spots), o samotné povaze nevědomí nám to moc neříká.

2.2.3 Vědomí

Na základě dosavadních poznatků můžeme zatím říci, že vědomí je v Luhmannově pojetí nástroj psychického systému analogický ke komunikaci v systému sociálním. V následující kapitole se blíže zaměříme na to, co tím Luhmann myslí a čím se vědomí dále vyznačuje. Pojem vědomí je bezpochyby více než v sociologii používán především v psychologii nebo v kognitivní vědě, která se mimo jiné snaží odhalit jeho neurologické koreláty. Jelikož se Luhmann rozhodl s vědomím pracovat sociologicky, musel nejprve vymezit vědomí vůči biologizujícím tendencím, jelikož živoucí systém je od toho psychologického oddělen.

Hlavní rozdíl mezi mozkiem či nervovým systémem a vědomím vidí Luhmann ve skutečnosti, že vědomí rozpoznává rozdíl mezi sebereferecí a heteroreferencí. Na rozdíl od naprosto uzavřených vnitřních neurofyziologických procesů si vědomí uvědomuje, že jeho

obsah zprostředkovaný vnímáním reprezentuje jakýsi vnější svět. To znamená, že když je v našem vědomí obsažen například zrakový vjem sklenice na stole, jsme schopni z toho vyvodit, že v našem prostředí, tedy mimo psychický systém, tato sklenice existuje a nejde pouze o samovolný obsah vytvořený vědomím samým, ačkoliv čistě z hlediska izolovaných neurofyziologických procesů tomu nic specifického nenapovídá.¹⁰ Na druhou stranu tím však Luhmann nechce říci, že by vědomí nebylo rovněž uzavřeným systémem, přeci jen, není možné přímo vkládat obsahy jednoho vědomí do druhého, a definuje jeho charakteristiku takto: „Zvláštnost (vědomí – pozn. aut.) zjevně spočívá – pokud to popíšeme velmi formálně – v přechodu z čistě operacionálně uzavřeného elektro-fyzikálního jazyka neurofyziologického aparátu k rozdílu mezi sebereferencí a heteroreferencí. Pouze tenhle ústřední rozdíl sestává vědomí, samozřejmě na úrovni neurofyziologických korelátů.“¹¹ [Luhmann 2013b: 59].

Pro další rozvinutí této zvláštnosti vědomí je třeba poukázat na speciální povahu jeho autopoiesis, kterou se odlišuje od naprosto uzavřeného živoucího systému. Autopoiesis vznikající prostřednictvím vědomí je zároveň otevřená a uzavřená, což se projevuje na jedné straně tak, že veškerými strukturami, které přejímá, mění nebo si upravuje, je vázána na sociální systémy, avšak na druhé straně je přes toto spojení stejně plně autonomní, protože autopoiesis může být sama v sobě reprodukována pouze svojí strukturou¹² [Luhmann 1995: 221].

Když máme takto vymezené vědomí, můžeme se obrátit na to, jak Luhmann vidí vědomí samotné uvnitř psychického systému. Zde poukazuje na to, že bychom neměli vědomí chápat jako něco substanciálně daného, jako nějaký objekt či strukturu. Namísto toho označuje vědomí

---

¹⁰ To lze rozvést na dalším příkladu z neuropsychologie. Pokud si například v duchu představujeme konverzaci s nějakou další osobou, což je poměrně normální jev, aktivují se v mozku stejné oblasti, jaké se aktivují při skutečném rozhovoru, mimo jiné ty spojované z tzv. „teorií mysli“ [Alderson-Day et al. 2016]. Z hlediska živoucího systému tedy není rozdílu, pokud s někým mluvíme, anebo si tuto konverzaci představujeme, tento rozdíl je patrný pouze psychickému systému, který je schopen situaci reflektovat.

¹¹ Znění v originále: “Its peculiarity seems to lie – if we choose a very formal mode of description – in the transition from the purely operational closure of the electrophysical language of the neurophysiological apparatus to the difference between self-reference and hetero-reference. Only this central difference constitutes consciousness, of course on the basis of neurophysiological correlates.” (přel. aut.)

¹² Ačkoliv tímto nechceme evokovat přímou analogii k výše uvedenému modelu, považujeme za podnětné na tomto místě připomenout historický konflikt mezi empiricismem a racionalismem, jak je vyjádřen ve slavném citátu Johna Locka: „Nic není v rozumu, co nebylo předtím ve smyslech,“ a v neméně slavné odpovědi Gottfrieda Wilhelma von Leibnize: „Kromě rozumu samotného“.

za proces, za specifický „modus operandi“ pomocí kterého se psychický systém reprodukuje a dosahuje tak své autopoiesis [Luhmann 2006: 296n.]. Opět zde vidíme analogii k sociálnímu systému, který se reprodukuje prostřednictvím komunikace, která rovněž není objektem, ale procesem, který se v rámci sociálních systémů odehrává.

Za pomoci vědomí pak psychický systém provádí veškeré operace uvnitř sebe, jako je vytváření představ, reflexe, sledování a stanovování cílů apod. [Luhmann 2006: 298n.], včetně těch, které jsme popisovali v předcházející podkapitole. Specifickou operací, na které se vědomí podílí, je vnímání, pomocí kterého je zajištěno spojení psychického systému se svým prostředím. Vědomí zde dle Luhmanna nepůsobí přímo jako mechanismus vkládání dat z prostředí do systém, ale způsob, jakým s nimi psychický systém pracuje: „Vědomí není totalitou skutečně prožívaných dojmů, ale spíše se skládá z jejich selektivity. Není to tedy uvádění dat do psychického systému, co vědomí reguluje, nýbrž jejich selekční kapacita; nikoliv procesy vstupu a výstupu, ale vnitřní zpracovávání dojmů z prostředí; ne materiál pro zkušenosti, ale to, čeho dosahují“¹³ [Luhmann 1990: 30].

Vědomí má vedle své orientace dovnitř, sebereference, v rámci psychického systémů také nepostradatelný význam v orientaci navenek, heteroreferenci vůči svému prostředí, sociálnímu systému. Je to totiž vědomí, které umožňuje komunikaci a tím pádem i sociální systémy a společnost, prostřednictvím svého strukturálního spojení, o jehož mechanismu jsme psali v předchozí kapitole. Luhmann tuto funkci vědomí popisuje následovně: „... veškerá komunikace je strukturálně spojená s vědomím. Bez vědomí by komunikace nebyla možná. Komunikace je naprosto závislé (v každé své operaci) na vědomí – byť už jen proto, že pouze vědomí, a nikoliv komunikace, je schopno smyslově vnímat, a ani ústní, ani písemná komunikace nemůže fungovat bez vnímání.“¹⁴ [Luhmann 2012: 56]. Přesto všechno dle Luhmanna nelze chápat vědomí jako subjekt nebo prostředek komunikace, protože vědomí do komunikace samotné nepřispívá žádnou operací a komunikace vědomí nepředpokládá, nýbrž

---

¹³ Znění v originále: ”Consciousness is not the totality of actually experienced impressions, but rather constitutes itself as their selectivity. It is thus not the introduction of data into the psychic system that consciousness regulates, but their selection capacity; not the input/output processes, but the internal processing of impressions from the environment; not the material of experience but what it does accomplish.” (přel. aut.)

¹⁴ Znění v originále: “... all communication is structurally coupled with consciousness. Without consciousness, communication is impossible. Communication is totally dependent (in every operation) on consciousness—if only because only consciousness and not communication itself can perceive sensorily, and neither oral nor written communication could function without perception.” (přel. aut.)

jej přijímá prostřednictvím strukturálního spojení. Tuto formulaci pak staví proti tradiční představě, že komunikace je přenos sémantických obsahů mezi jednotlivými psychickými systémy [Luhmann 2012: 57].

2.3 Jednotlivec v systémové teorii

V následující kapitole rozebereme Luhmannův pohled na některé pojmy, které bývají v sociální teorii obecně spojovány s jednotlivcem. Osobnost jako jednomu z nich jsme již zmiňovali v kapitole předcházející, nyní se blíže podíváme na pojmy subjekt, pozorovatel, osoba a role a následně se zaměříme na jednotlivce jako takového a na to, jaká je mu v teorii sociálních systémů přisuzována individualita.

2.3.1 Subjekt

V dosavadních sociologických i filozofických tradicích byl kladen důraz na fyzickou lidskou bytost obdařenou schopností sebereferece, vědomím a osobností jako hlavní subjekt. Sociální a filosofické teorie, které lze ve své podstatě označit jako anti-humanistické či anti-antropologické, tedy například typicky Husserlova nebo Heideggerova fenomenologie, působily v kontextu ostatních sociálních teorií cize a při jejich přejímání docházelo často k jejich zpětné reorientaci na člověka. Podle Luhmanna však nelze jednoduše označit za subjekt sociologie lidskou bytost, pokud se sociologové nezačnou zajímat rovněž o veškeré psychické i biologické procesy, ke kterým v rámci člověka dochází, což jsou však již domény psychologie a biologie [Luhmann 2013b: 182].

Subjekt v tradičním pojetí je obvykle charakterizován svým vědomím, uvědoměním si sebe samého jako subjektu, schopností reflektivity, tedy tím, že jde z pohledu systémové teorie o sebereferní systém. V čem jde Luhmannova teorie dál je to, že subjektem nemusí být pouze vědomí, tedy psychický systém, ale rovněž sociální systém. Ačkoliv by dle Luhmanna teoreticky šlo označit například celou společnost jako subjekt, z pragmatického hlediska se takové expanzi psychického systému do sociálního systému vyhýbá, aby neevokoval koncepty jako „kolektivní vědomí“ či podobné problematrické analogie. Dodává, že z pragmatického hlediska bychom se mohli bez pojmu „subjekt“ obejít [Luhmann 2013b: 107].

Luhmannův hlavní problém s pojmem subjekt nicméně spočívá ve faktickém významu tohoto pojmu. Původně jím bylo ve filozofii označováno něco, co je podkladem pro veškerou realitu, zatímco v současném významu jde prakticky výhradně (a nepřesně) pouze o část reality,

např. jednotlivce, bez toho, aniž by tento jednatel byl pokládán zároveň za její základ.¹⁵ To dokládáme následujícím citátem, ve kterém Luhmann i navrhuje, jak tento rozpor vyřešit: „Dnes je subjekt opět populárním pojmem, alespoň v sociologii. Příznivci subjektu¹⁶ útočí na behaviorismus, systémovou teorii, informační technologie a výzkum veřejného mínění a žádají obrát k subjektu. Nicméně už nerozumí tomu, co toto slovo znamená. Recitují otřepanou filosofickou terminologií nesprávným způsobem. Měli bychom se zbavit pojmu ‚subjekt‘, pokud jím odkazujeme na část reality (‚psychický systém‘, ‚vědomí‘, ‚osobní systém‘ či možná i ‚jednotlivce‘ by jej mohly zastoupit).“¹⁷ [Luhmann 1990: 113].

2.3.2 Pozorovatel

Zatímco pojem „subjekt“ u Luhmanna upadá v nemilost, dalším pojem, který v sociálních teoriích rovněž může označovat jednotlivce, pozorovatel (v angl. „observer“), je již v systémové teorii pevně zakotven, v podstatě lze základ systémové teorie chápat jako rozlišování mezi pozorovatelem a pozorovaným. Zejména v pozdějších Luhmannových pracích je mu v porovnání s ranou systémovou teorií věnováno více prostoru, jak si všímá Gilgen, což lze dle něj spojit s Luhmannovou snahou představit sebe samotného jako pozorovatele, který v systémech vytváří distinkce a indikace, tedy formuluje svoji teorii [Gilgen 2013: xviii].

Pozorování je v systémové teorii chápáno jako schopností rozpoznávat odlišné, což znamená, že pozorovatel se v systému musí sám vyvinout, ze systému se vyčlenit, aby mohl rozlišovat mezi sebou a systémem, který pozoruje. Na příkladu biologického systému uvádí Luhmann nervový systém, jehož úkolem je mimo jiné pozorovat zbytek organismu, čímž se z něj sám vyčleňuje, na to pak navazuje otázkou, zdali existují podobné příklady na úrovni systému psychického a sociálního [Luhmann 2013b: 39].

---

¹⁵ V tomto kontextu by patrně jediným případem, kde by jedince bylo možné označit jako subjekt, byl solipsismus.

¹⁶ Luhmann zde naráží na sociology vycházející z teorií orientovaných na subjekt a jeho derivát – aktéra.

¹⁷ Znění v originále: „Today the subject is again fashionable, at least in sociology. Partisans of the subject attack behaviorism, systems theory, information technology, and survey research, and ask for the recognition of the subject. They no longer understand, however, what the word means. They recite outworn philosophical terminology in an erroneous way. We should drop the term "subject" ("psychic system," "consciousness," "personal system," perhaps even "individual" would do the job) if we are simply referring to a part of reality.” (přel. aut.)

Pozorovatel v systémové teorii opět nemusí být nutně psychickým systémem, tedy vědomím, protože jeho definice v systémové teorii spočívá ve schopnosti distinkce a indikace, tj. odlišení sebe samého od pozorovaného systému a zároveň vymezení systému od jeho prostředí, což je něco, čeho je schopen i komunikační (sociální) systém. Nejenom tedy, že psychický systém může pozorovat sociální systém nebo jiný psychický systém, ale i sociální systém může pozorovat psychický systém nebo jiný sociální systém. Luhmann se tento koncept snaží vysvětlit na příkladu učitelova výkladu ve třídě, kdy učitel pozoruje žáky a žáci pozorují učitele, avšak učitel rovněž pozoruje žáky, zdali pozorují jej a žáci pozorují učitele, zdali je pozoruje. Samotná probíhající interakce tak pozoruje žáky i učitele [Luhmann 2013b: 105]¹⁸.

2.3.3 Osoba a role

Psychické systémy, které jsou pozorovány jinými psychickými nebo sociálními systémy, lze podle Luhmanna nazývat osobami, popřípadě osobnostními systémy. Vzhledem k tomu, že při hovoření o psychickém systému je obvykle zaujímána tato perspektiva pozorovatele, pojmy psychický a osobnostní systém, popřípadě osoba, lze tak do velké míry používat souběžně, ovšem je nutné si uvědomit rozdíl plynoucí právě z významu pozorovatelovy perspektivy (a v tomto ohledu může jít i o sebezpozorování), který je pro koncept osoby klíčový¹⁹ [Luhmann 1995: 109].

Pokud je tedy vymezena perspektiva pozorovatele, například v průběhu komunikace, přestáváme fakticky mluvit o psychickém systému a začínáme mluvit o osobě. Psychické systémy se tedy například v průběhu komunikace prostřednictvím propojování a zhušťování selekcí a dělicích čar stávají osobami, čímž se v tomto kontextu myslí soubory očekávání sloužící jako vztažné body pro další selekce v rámci systému [Luhmann 1995: 127].

Osoba je tedy formována za účelem strukturování behaviorálních očekávání. Tato očekávání může naplňovat pouze ona sama. Aby se jedinec stal osobou, musí ve svém prostředí

---

¹⁸ Tento příklad popisuje velmi jednoduchou úroveň sebezpozorujícího se sociálního systému. Toto pozorování pozorovatele je dle Luhmanna základem komplexity sociálních systémů, vzájemná pozorování se v průběhu času navyšují, čímž se sociální systémy stávají komplexnějšími a snaha tuto komplexitu dále pozorovat pak vede k ještě většímu nárůstu komplexity systému.

¹⁹ Luhmannovo vymezení pojmu „osoba“ jako konceptu závislém na perspektivě pozorovatele nám nemusí být na první pohled jasné, protože v českém jazyce, na rozdíl od němčiny i angličtiny, není pojem „osoba“ odvozen od latinského „persōna“ (pův. divadelní maska). Tímto pojmem, v psychologii užívaný například Jungem, se obecně myslí ta část jedince, která se ukazuje jeho prostředí, tedy jak se jeví pozorovatelům [srov. Jacobi 2013: 36-40].

identifikovat tato očekávání a propojit je se sebou samým za pomoci psychického i živoucího systému. Osobu můžeme tedy definovat jako soubor očekávání, které prostředí má vůči jedinci a očekávání, které jedinec má vůči svému prostředí. Čím více různých očekáváním, tím je osoba komplexnější. Toto pojetí osoby se blíží obecnému chápání pojmu role, a proto je třeba oba termíny odlišit. Role je v systémové teorii na rozdíl od osoby v některých ohledech specifitější, v jiných obecnější. Je více spjata s konkrétněji definovanými soubory behaviorálních očekávání spjatých s konkrétními komunikačními situacemi a zahrnující pouze dílčí část chování jedince, žádný člověk nezastává pouze jedinou roli. Obecnější je pak v tom smyslu, že není vázána pouze na jediného člověka, stejná role může být zastávána různými lidmi. Osoba v kontrastu s tímto vymezením zaplňuje veškerý repertoár behaviorálních očekávání jedince a zároveň je spjata pouze tímto jedincem, nikdo jiný nemůže být stejná osoba [Luhmann 1995: 315n.].

2.3.4 Individualita jedince

Z toho, co jsme zatím v této kapitole uvedli by se mohlo zdát, že stejně jako byl v systémové teorii jedinci uzmuta výsadní role subjektu i pozorovatele, bude stejným způsobem okleštěna i jeho individualita. Tak tomu však v žádném případě není, jak bylo již několikrát výše uvedeno, antihumanistické či antiantropologické tendence, které bývají systémové teorii často vyčítány, vesměs pramení z nedorozumění. Luhmann sám se k tomuto nařčení vyjadřuje takto: „Pojetí, že sociální systémy nesestávají z individuí a nemohou být ani stimulovány prostřednictvím tělesných nebo psychických procesů, samozřejmě neznamena, že ve světě sociálních systémů neexistují žádná individua. Naopak: teorie seberefrenčních autopoietických sociálních systémů provokuje právě otázku seberefrenčních autopoiesis psychických systémů a s n otázkou, jak psychické systémy svou sebereprodukci, ‚proud‘ svého ‚života vědomí‘, mohou uspořádat z momentu na moment tak, že její uzavřenost je kompatibilní se sociálním systémem.“ [Luhmann 2006: 290; přel. Váňa]. V tomto duchu se dá pokračovat, dalo by se například říci, že ačkoliv pro něj člověk není jediným možným subjektem, věnuje se mu Luhmann v systémové teorii skrz psychický systém mnohem důkladněji, než to činí individualisticky redukcionistické sociální teorie, vůči nimž se vymezuje, které sice berou jedince jako základní jednotku veškerých sociálních procesů, ale u toho končí.

Pojem „jednotlivec“ či v přejatém výrazu „individuum“ v původním smyslu slova označoval něco dále „nedělitelného“ a byl používán v opozici k něčemu „komplexnímu“. Ve filozofii a později sociologii 19. století se tento pojem postupně začal používat pro označení člověka jako základní složky sociálních vztahů a procesů. Luhmann definuje dva základní přístupy, jakými sociologie s individualitou pracovala a poukazuje na nedostatky obou z nich.

Na jedné straně zde máme převažující tradici, která vychází z jednotlivcovy schopnosti sebereferece a vztahu k obecnému, tedy individualita je formována zevnitř, avšak zde se objevuje problém, že není stanovena omezení, za jakých sebereferece vytváří individualitu. Rovněž zde byla tendence k transcendentálnímu pojetí individua, tj. individuum je obecné a dané každému a vše další se odvíjí od něj, jako způsob vysvětlení živoucích a sociálních systémů. Na druhé straně tu máme tradici spočívající v rezignaci na seberefereci, například u Parsonse, kde je individualita definována zvnějšku skrze pozorovatele, ovšem zde také vyvstává problém, jelikož v tomto pojetí pozorovatel nedokáže vysvětlit svoji vlastní individualitu [Luhmann 2006: 291–296].

Nový koncept autopoietických systémů podle Luhmanna dokáže oba tyto problémy reflektovat. Protože jsou navíc v systémové teorii sociální a psychický systém důsledně odděleny, nemůže být teorie individuality na ní založená v žádném případě redukcionistická. Luhmann individualitu, tedy s důrazem na její nedělitelnost, zakládá na autopoiesis vědomí. Individualita je v jeho pojetí definována jako cirkulární uzavřenost seberefereční reprodukce psychického systému. Tato uzavřenost spočívá v tom, že vědomí si je vědomo sebe sama a (!) pouze sebe sama. To je princip autopoiesis. Veškeré operace psychického systému, představy, reflexe, sledování cílů, se stávají těmito operacemi tím, že probíhají. Přesto tyto operace nemohou sledovat autopoiesis jako mechanismus sebepokračování vědomí, neboť by to znamenalo ji ukončit, v tom spočívá zmiňovaná cirkularita této uzavřenosti. Autopoiesis vědomí samotnou tak již nelze dále jakkoliv dělit či modifikovat, a proto je ona základem lidské individuality [Luhmann 2006: 298–300].

Luhmann však nespokojuje s touto definicí individua jako pouhého provedení autopoiesis a hledá jakýsi „humanistický přesah“, kde je v tak jako tak probíhajícím procesu autopoiesis vědomí místo pro smysl. Na rozdíl od svých předchůdců, kteří v této situaci měli sklon vrátit se k transcendentalismu individua, však Luhmann nalézá tento přesah u sociálních podmínek a konceptu sociální identity či rozvinutější sociální konstituce sebepopisu psychického systému. Autopoietická individualita je uzavřeným systémem, což však neznamená, že nemůže být ovlivňována svým prostředím, protože jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, psychický systém je uzavřený systém, avšak existuje v něm rovněž i otevřenost. Sebepopis psychického systému, na rozdíl od jeho autopoiesis, je modifikovatelný a vyvíjí se v něm sémantika s níž může systém operovat a získávat či odmítat sociální rezonanci. Luhmann se domnívá, že to, co je v obecném povědomí myšleno individualitou (tedy ne jeho základní nedělitelnost autopoiesis) je spíše způsob, jakým je v závislosti na společenských podmínkách, tedy na

sociálním systému, na tuto individualitu nahlíženo a jak se tedy projeví v sebepopisu psychického systému, zdali je důraz na ní umožněn, nebo dokonce vyžadován. Zběžným pohledem na různé historické etapy a hnutí jmenuje například antickou ideu heroismu, renesanční kult géníů, lidský universalismus v osvícenství či moderní avantgardu jako formy vytvářené sociálními systémy, které ovlivňovaly způsob, jakým psychický systém zahrnoval svoji individualitu do svého sebepopisu [Luhmann, 2006: 301n.].

3. Syntetická část

V přehledové části této práce jsme představili Luhmannovu teorii sociálních systémů a v analytické části jsme z ní vybrali a strukturovali jednotlivé prvky týkající se psychického systému. V této části práce zjištěné skutečnosti shrneme a pokusíme se jimi odpovědět na v úvodu položenou otázku, co je psychický systém. To učiníme na třech úrovních, nejprve představíme model smyslově-konstitutivních systémů, následně možnou vnitřní strukturu psychického systému, a nakonec význam vědomí při komunikaci. Výstupy budou rovněž doplněny o diagramy jednotlivých schémat.

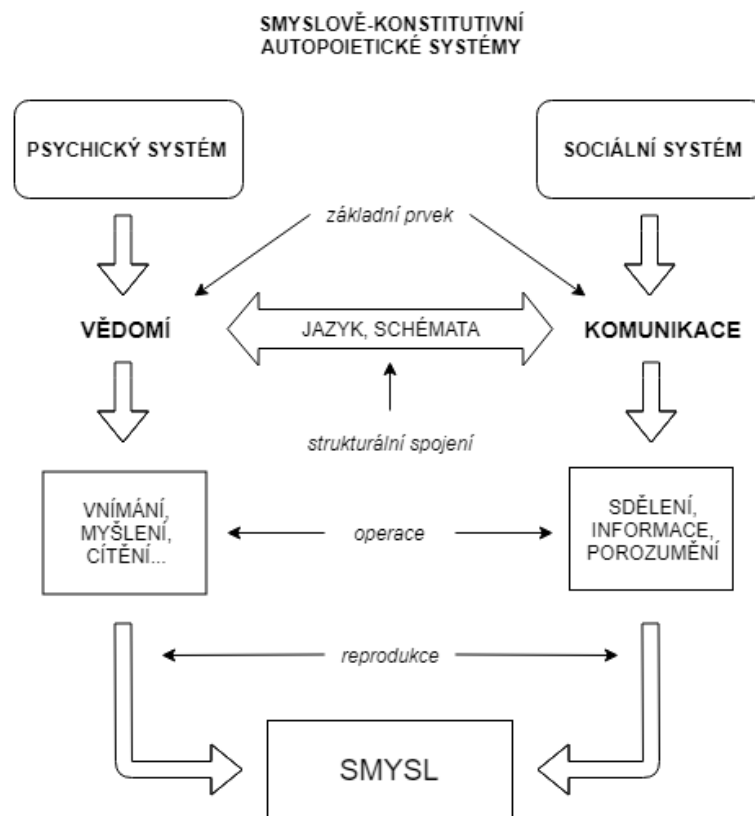
3.1 Teorie psychického systému

Na základě analýzy Luhmannových prací můžeme nejprve uvést obecné poznatky o psychickém systému. Psychický systém je jedním ze základních autopoietických systémů, stejně jako ostatní je sebereferenční a operacionálně uzavřený. Můžeme říci, že psychickým systémem Luhmann označuje duševní složku lidského jedince, psychiku či mysl, ovšem nejde o složku v pravém slova smyslu, psychický systém je oddělen od živoucího systému, tedy lidského těla. Jeho základním prvkem je vědomí, prostřednictvím kterého reprodukuje smysl. Na rozdíl od všech ostatních systémů je jako jediný nadaný smyslovým vnímáním, což znamená, že jde o klíčovou složku pro vznik a průběh komunikace a sociálních systémů, jak uvádíme v našem modelu komunikace (3.1.3). Společně se sociálním systémem tvoří smyslově-konstitutivní systémy, jejichž společný model formulujeme níže (3.1.1).

3.1.1 Model smyslově-konstitutivních systémů

Prvním výstupem této části je model smyslově-konstitutivních systémů. Z analýzy Luhmannovy teorie jsme se dozvěděli, že sociální a psychický systém jsou si do velké míry podobné, oba na rozdíl od živoucího systému nereprodukuje život, ale smysl, díky čemuž se dají souhrnně označit jako smyslově-konstitutivní systémy. V tomto ohledu pak jsou v podstatě analogické, a proto je můžeme popisovat za pomoci stejné terminologie a můžeme v nich nalézat stejné dílčí složky. Liší se pouze ve způsobu, jakým smysl reprodukuje. Zatímco sociální systémy k jeho reprodukci používají komunikaci, psychické systémy k němu používají vědomí. Styčný bod mezi psychickým a sociálním systémem existuje ve strukturálním spojení těchto dvou odlišných prvků, které existuje prostřednictvím jazyka a schémat. Toto shrnutí můžeme vidět názorněji v grafické podobě na následujícím diagramu (Obr. 1, na následující straně). Tento model smyslově-konstitutivních autopoietických systémů má možnou aplikaci jednak na

edukativní rovině pro vysvětlení teorie sociálních systémů, jednak jako nástroj pro vytváření teoreticky zarámovaný analogií mezi oběma systémy.

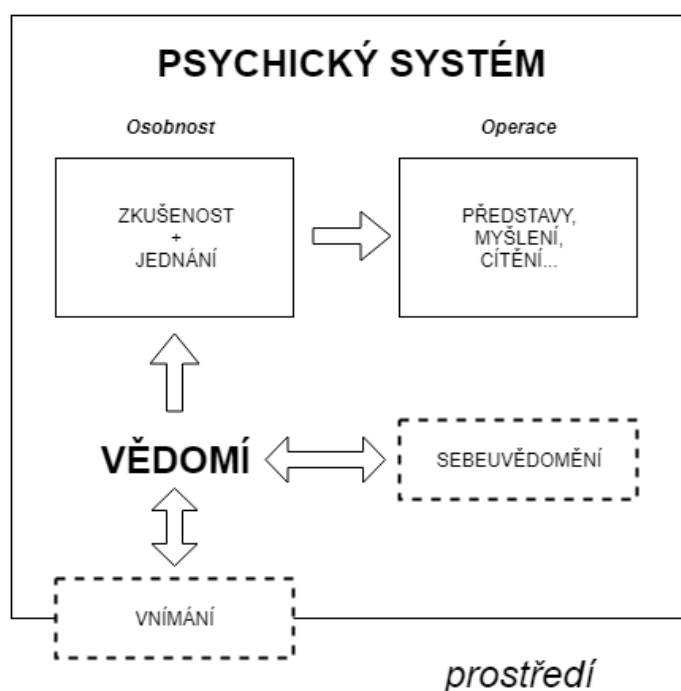
Obrázek 1 - Model smyslově-konstitutivních systémů²⁰

Dle tohoto modelu tedy máme psychický systém, jehož základním prvkem je vědomí. Vědomí následně provádí všechny operace psychického systému, jako je vnímání, myšlení a cítění. Skrz tyto operace vědomí reprodukuje smysl. Vedle toho je zde sociální systém, jehož základním prvkem je komunikace. Komunikace provádí všechny operace sociálního systému, jako je sdělování informací a jejich porozumění. Skrz tyto operace rovněž reprodukuje smysl. Kromě tohoto společného cíle obou systému, reprodukce smyslu, existuje styčná plocha na úrovni vědomí a komunikace, které jsou strukturálně spojeny prostřednictvím jazyka a schémat, o tomto mechanismu jsme blíže informovali v podkapitole o strukturálním spojení psychického a sociálního systému (2.1.1).

²⁰ Tento i ostatní dva diagramy byly vypracovány pomocí volně dostupného softwaru draw.io.

3.1.2 Vnitřní struktura psychického systému

Ve snaze pochopit, co psychický systém je, jsme zamýšleli vytvořit i model jeho vnitřní struktury. Bohužel se o vnitřní struktuře psychického systému Luhmann téměř nezmiňuje, což je na jednu stranu pochopitelné, protože jeho hlavním zájmem jsou sociální systémy, nicméně pro naplnění tohoto záměru jsme museli vycházet z dílčích zmínek napříč více pracemi, jak už jsme zmiňovali v podkapitole o operacích psychického systému (2.2.2), a tudíž by měl být tento náš návrh tohoto výsledného modelu brán spíše jako námět k dalšímu zkoumání než jako konečný výstup systémové teorie.

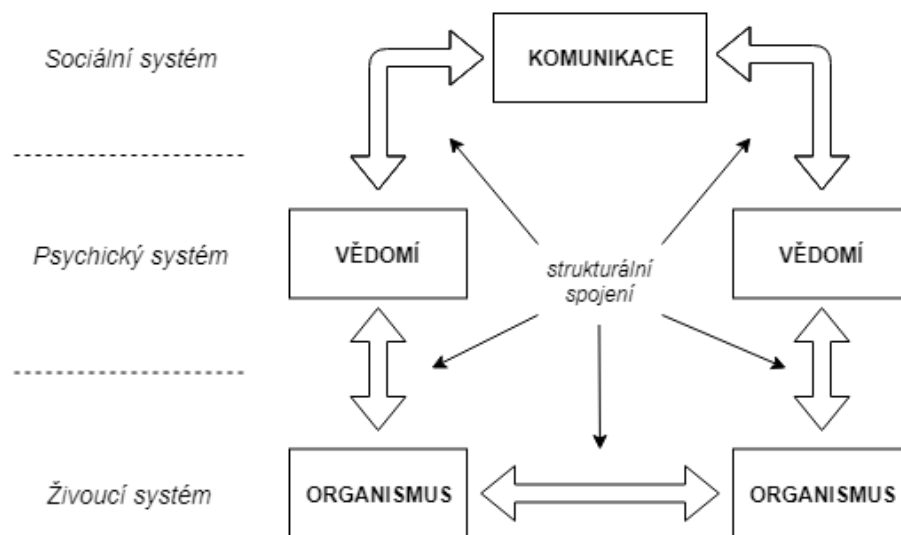
Obrázek 2 - Návrh vnitřní struktury psychického systému

Jak je vyobrazeno na diagramu (Obr. 2), máme zde psychický systém jako ohraničenou oblast vymezenou oproti jeho prostředí. Základním prvkem psychického systému, na němž je založen, je vědomí. Jeho základní funkcí je zprostředkovávání sebereferece (sebeuvědomění psychického systému) orientované na svůj vnitřek a heteroreference (vnímání psychického systému) orientované na prostředí. Zde si je důležité uvědomit, že jelikož je psychický systém operacionálně uzavřený, neznamená to, že vnímání je jakousi branou pro operace z prostředí, kterou mohou vstupovat do psychického systému. Vnímání však umožňuje strukturální spojení systému s jeho prostředím stejně jako sebeuvědomění umožňuje systému seberefereci. Vědomí je zároveň prostředkem všech operací, které uvnitř psychického systému, jako je myšlení, tvorba představ, citění apod. Do operací však vstupuje osobnost, která je rámcem pro

komplex selekcí zkušeností a jednání, jinými slovy je to faktor, který určuje, proč stejné vstupy neprodukují stejné výstupy.

3.1.3 Vědomí a komunikace

Následující model vznikl, dá se říci, nezáměrně během zpracovávání práce. Původně šlo o naši interní poznámku pro potřeby orientace v teorii a model měl v rané fáze docela odlišnou podobu. Vycházel z Luhmannem uváděného strukturálního spojení mezi komunikací a vědomím prostřednictvím jazyka, jak je uvedeno výše (Obr. 1) a rozšiřoval jej o strukturální spojení mezi živoucím systémem a komunikací prostřednictvím fyzikálního média (ve smyslu komunikace jako manipulace s ním, např. rozechvívání vzduchu prostřednictvím hlasu), strukturální spojení mezi živoucím a psychickým systémem je předpokládáno, ale jeho prostředek zatím není znám a je předmětem zájmu kognitivní vědy. Během tvorby tohoto modelu jsme však narazili na skutečnost, že Luhmann sám nejprve došel ke stejnému modelu, avšak od něho později ustoupil, neboť komunikace dle něj neprobíhá v okamžiku, kdy živoucí systémy manipulují s fyzikálním médiem, ale až v okamžiku, kdy tato manipulace zapůsobí na vnímání psychického systému [Luhmann 2013b: 198n.]. Komunikace je tedy v tomto upraveném modelu strukturálně spojená výhradně s vědomím a bez něj by nemohla vzniknout.

Obrázek 3 - Strukturální spojení systémů při komunikaci

V následujícím diagramu (Obr. 3) můžeme spatřit grafické znázornění tohoto modelu na příkladu jednoduché mezilidské komunikace. Komplexnější komunikace mezi sociálními systémy by v tomto ohledu byla analogická, pouze navrstvená. Podle tohoto modelu komunikace dochází k navzájem strukturálně propojeným procesům na třech úrovních

autopoietických systémů. Komunikace probíhá na úrovni sociálních systémů. Podmínkou pro její průběh je však vědomí, se kterým je strukturálně spojená jazykem a schématy. Vědomí na úrovni psychického systému zde působí jako klíčový prostředník, využívá svého spojení jak se sociálním systémem, tak se živoucím systémem. Probíhají tak následující procesy:

- 1) Představa psychického systému stimuluje fyziologické operace živoucího systému (nervové vzruchy, pohyby svalů);
- 2) ty manipulují s fyzikálním médiem (zvuk) jako prostředkem strukturálního spojení s jiným živoucím systémem, čímž jej stimuluji (vibrace ušního bubínku, nervový vzruch);
- 3) živoucí systém stimuluje psychický systém, kde vzniká prostřednictvím vnímání vjem;
- 4) konečně tento vjem je jako operace vědomí strukturálním spojením prostřednictvím jazyka stimuluje sociální systém, kde probíhá vlastní komunikace.

Sama komunikace se tedy odehrává výhradně na úrovni sociálních systémů, nikoliv ve fyzikálním médiu. To je namísto toho využíváno pro strukturální spojení živoucích systémů. Vědomí psychického systému zde slouží jako nezastupitelný klíčový komponent, který působí nejprve na živoucí systém a později i na sociální systém. Bez něho by tedy žádná komunikace v pojetí teorie sociálních systémů nemohla probíhat. Máme zde tedy funkční sociologický model pro pochopení procesu komunikace včetně jejích veškerých dílčích kroků.

3.2 Kritické zhodnocení teorie

Až do tohoto bodu jsme víceméně nekriticky kompilovali Luhmannovy teze. Je však nutné si uvědomit, že i jeho teorie sociálních systémů, ostatně jako všechny teorie, má svá slabá místa a své kritiky, které na ně poukazují. Významnou polemiku například vedl Luhmann v sedmdesátých letech s Jürgenem Habermasem, když byly porovnány jejich sociální teorie, obě založené na komunikaci [Mucha 2007: 361]. Habermas zpochybňuje inovativnost Luhmannova přístupu a tvrdí, že systémová teorie je v podstatě recyklací hegelíánské tradice filosofie subjektu, která nepřispívá vědeckému sociologickému poznání [Habermas 1987: 368-385]. Obdobně je Luhmannova teorie kritizována z pozice teorie biologických systémů od Maturany a Varely, podle kterých termín nelze převést mimo živoucí systémy, o čemž jsme již psali výše. Další kritiky významné systémové teorie shrnují ve svém článku konstruktivisté Cadenas a Arnold, nicméně kladně hodnotí Luhmannův přínos z hlediska přesunutí konceptu autopoietických systémů na úroveň psychickou a sociální [Cadenas & Arnold 2015].

Z pozic psychologie bychom ještě zmínili naši možnou kritiku odkazující na vztah komunikace a psychického systému. Luhmann důrazně popírá existenci takzvané vnitřní řeči či intrapersonální komunikace a odmítá, že by jazyk mohl být nástrojem psychických procesů, což jsou v psychologii běžně užívané koncepty [srov. např. Janoušek 2007]. Podle Luhmanna jde pouze o představy jako operace vědomí, které se formují jazykově [Luhmann 2006: 306n.]. To však nevysvětluje intrapersonální komunikaci jako poměrně běžný jev v celém svém rozsahu, kdy například vnitřní dialogy, které vede jedinec sám se sebou (popř. si komunikačního partnera zpřítomňuje) prostředky, obsahem i důsledky odpovídají dialogům vnějším. Dle Luhmanna nemůžeme v rámci psychického systému vytvořit alter-ego, protože v něm není dvojitá kontingence, to ale dále nezdůvodňuje. Naproti tomu by se dala postavit například konstruktivistická teorie dialogického self, podle které toto možné je [Hermans & Gieser 2012]. S ohledem na výstupy syntetické části této práce by bylo možné připomenout náš model komunikace, která je umožňována skrz vědomí. Protože potenciál pro komunikaci vzniká až zapojením vědomí, je dle našeho názoru možné, že bychom například mohli formulovat podobu komunikace, kdy vědomí umožňuje komunikaci a vznik sociálního systému, aniž by došlo ke stimulování vnímání ze strany živoucího systému. Toho by mohlo být docíleno v rámci Luhmannovy terminologie například tím, že by se uvnitř psychického systému objevili zároveň dva pozorovatelé reprezentující jednotlivé strany vnitřního dialogu bez toho, aniž by se tím narušila autopoiesis vědomí.

Přes tyto nedostatky však zůstává pravdou, že Luhmannova systémová teorie zároveň nabízí výjimečně variabilní teoretický rámec pro zkoumání různých sociálních jevů, koncept autopoietických systémů byl například empiricky využit pro analýzu organizačních vzorců chování v průběhu soudních řízení ve sporech nájemníků s domácími [Eldridge 2002], což rozhodně není jediná situace, na kterou lze teorii sociálních systémů aplikovat. V současnosti se mimo to setkáváme s novými typy seberefrenčních systémů o velké komplexitě s mnoha úrovněmi vzájemného pozorování, kde by prostor pro aplikaci Luhmannovy teorie byl rovněž. Pokud bychom chtěli dát příklad možné aplikace teorie psychických systémů, tento teoretický rámec může sociologii napomoci při zorientování se v systémech, které stojí někde na pomezí mezi komunikací a vědomím, což v současnosti jsou umělé inteligence.

4. Diskuse

V úvodu jsme si položili otázku, co je to psychický systém. Její odpovědí by měla být teorie psychického systému anebo alespoň příspěvek do ní, o který jsme se pokusili. Naplňovali jsme tím vlastně Luhmannův nepřímý pokyn. V úvodu svých Sociálních systémů totiž Luhmann uvedl: „... Pro systémovou teorii existují různé úrovně obecnosti. Vedle obecné systémové teorie mohou být rozvinuty i teorie týkající se specifických typů systémů. My dále omezíme naše bádání na teorii sociálních systémů“ [Luhmann 1995: 14].²¹

Kromě tohoto samotného rozvinutí teorie psychických systémů, k němuž si tato práce dává za cíl být příspěvkem, je možné hledat i její další možné přínosy pro sociologii. Především by bylo možné tuto práci chápat jako snahu o popularizaci Niklase Luhmanna. V práci jsme se snažili vyvrátit některé představy o teorii sociálních systémů jako přístupu přehlížejícího jedince nebo pracujícího s abstraktními mimo realitu postavenými konstrukty systému. Ukázali jsme, že právě jeho koncipováním psychického systému a vědomí se věnuje jednotlivci a jeho významu ve společnosti daleko důkladněji, než je v sociálních teoriích obvyklé. Vzhledem ke skutečnosti, že Luhmannův teoretický rámec není příliš často užívaným podkladem pro sociologické práce a jeho sociální teorie nemusí být všeobecně známá, může naše přehledová část sloužit i jako stručné seznámení s Luhmannem a minimálně náš první model smyslově-konstitutivních systémů dle našeho názoru má edukativní hodnotu a může pomoci k lepšímu a názornějšímu vysvětlení systémové teorie.

Pokud jde o praktičtější aplikaci, v minulé kapitole jsme se zmiňovali o možném využití teoretického rámce systémové teorie pro zkoumání některých nových sociologických jevů, jako jsou internetové sociální sítě a komunitní projekty (např. Wikipedie), a jmenovitě v souvislosti s psychickými systémy lze tohoto rámce využít pro studium umělé inteligence. Budoucí sociologický výzkum navazující na tuto práci by se mohl orientovat blíže na námi uvedený model vnitřní struktury psychického systému, který považujeme za spíše schematický a formulovaný s použitím omezených zdrojů. Mohl by jednak zpětně tento model testovat vůči teorii sociálních systémů, zdali je s Luhmannovými výstupy konzistentní, a případně jej na základě analýzy dalších Luhmannových děl, se kterými jsme nepracovali, upravit nebo rozšířit. Mimo to může být model brán tak, jak je, jako příspěvek sociologie do teorie vědomí a postavit

---

²¹ Znění v originále: “... there are distinct levels of generality for ‘the’ systems theory. In addition to a general systems theory, theories pertaining to specific system types can be developed. In what follows, we will restrict our investigation to a theory of social systems.” (přel. aut.)

ho vedle alternativní modely filozofie, psychologie, kognitivní vědy a dalších oborů. Model komunikace jako procesu, který potřebuje vědomí, pak je možné uplatnit ve zkoumání komunikace a sociálních interakcí, popřípadě komunikace s nelidskými partnery nebo komunikace mezi nelidskými partnery.

Další možná aplikace naší konceptualizace psychického systému je její v úvodu avizované použití jako edukativního nástroje pro vysvětlení složitějších koncepcí Luhmannovy teorie na úrovni sociálních systémů metodou „krok zpět“ bez použití zjednodušujících metafor naivního organicismu („hlava, ruce, nohy společnosti“ atd.). Luhmann sám tuto techniku ve své práci občas používal, jak je uvedeno na jeho příkladu úskalí, kterými si prošla raná behavioristická psychologie při aplikaci modelu vstupu a výstupu²² (v psychologii modelu stimulu a reakce). Stejně jako behavioristé nedokázali prostřednictvím tohoto modelu vysvětlit, proč psychický systém někdy odlišné vstupy vyhodnotí stejným výstupem a jindy stejné vstupy odlišnými výstupy, a museli se podrobněji zaměřit na systém samotný, i na úrovni sociálních systémů se při uplatnění modelu vstupu a výstupu objevily analogické problémy. Americký politolog David Easton navrhl obdobný model pro analýzu politických systémů, kde vstupem je „alokace podpory“, například formou voličské podpory ve volbách nebo formou lobbingu zájmových skupin; a výstupem „alokace hodnot“, tj. uplatňování politik a prosazování hodnot ve společnosti, která by se opětovně měla objevit v budoucí alokaci podpory. Podle Luhmanna však stejně jako u behavioristického modelu stimulu a reakce nebylo možné prokázat, zdali vůbec a případně jak stejný vstup vždy povede ke stejnému výstupu, aniž by se v úvahu vzal samotný systém [Luhmann 2013b: 30n.]. I v této práci jsme občas s analogiemi vztahu psychického a živoucího systému pro vysvětlení vztahu psychického a sociálního systému pracovali, například při vysvětlování Luhmannova pojetí sociální paměti.

Limitem práce, který sami vnímáme, je výběr literatury. Předně jsme byli limitováni jazykovou bariérou, v práci jsme neworkovali s německo-jazyčnými originály Luhmannových děl, ale pouze s jejich anglicko-jazyčnými a česko-jazyčnými překlady. Pro práci podobného záměru, tedy založené na vyhledávání a porovnání specifických pojmů napříč mnoha autorovými pracemi, by bezesporu bylo vhodnější pracovat s originály. Již pouze srovnáním anglicko-jazyčné a česko-jazyčné verze téže knihy, kterou jsme měli k dispozici, Sociálních systémů [1995, resp. 2006], jsme narazili na některé inkonzistence a nejasnosti, kvůli kterým jsme se v některých případech rozhodli odklonit od Váňova překladu, aby byly tyto pojmy lépe

---

²² Rovněž též „Input/output model“.

srovnatelné s těmi z jiných prací. Je docela dost možné, že podobné inkonzistence byly i napříč anglicko-jazyčnými předklady od různých autorů, a některé skutečnosti nám tak mohli uniknout. Dalším limitem z hlediska výběru literatury je jednak rozsah bibliografie samotné, kde jsme v průběhu vypracovávání práce často pochybovali o jeho dostatečné šíře co do počtu citovaných děl, tak i tematickém rozsahu napříč sociálními vědami. Ve většině textu citujeme převážně z Luhmanna a autorů Luhmannem se zabývajících, ostatní sociologičtí autoři jsou zmiňováni spíše v poznámkách pod čarou pro kontext, což se na druhou stranu vzhledem k povaze práce dá očekávat. Jako o trochu více problematické vidíme časté citování psychologické literatury, což společně s tématem práce – psychickým systémem – může u čtenáře vznést pochybnost, zdali vůbec čte sociologickou práci. Zde si nicméně myslíme, že naše práce tento svůj základní požadavek splňuje. Luhmann jednak sám z psychologické literatury hojně cituje a udává příklady, jednak sociologický obsah spočívá v samotném použití teorie sociálních systémů jako teoretického rámce práce, který je tímto způsobem dáván do kontrastu s psychologií, poukazuje, jak na podobný problém nahlíží různé vědy. Přesto se snažili neopomíjet sociologický přesah a zmiňujeme i význam této práce pro sociologii.

V neposlední řadě bylo velkou výzvou pak samotné zpracování bakalářské práce ve formě teoretické stati, která je předpisy katedry sice povolena, ale na druhou stranu jde pravděpodobně o nejméně užívanou metodu vypracování, což značně limitovalo náš přístup k obdobným pracím pro potřeby inspirace nebo zkontrolování formálních požadavků. Během zpracovávání práce jsme tak často naráželi pochyby ohledně formální struktury práce, jako zdali byla dostatečně jasně formulována výzkumná otázka nebo jestli lze průběžné vysvětlování postupu při vypracovávání brát jako popis použité metodiky, aniž bychom jí věnovali explicitní kapitolu. Přesto se domníváme, že ačkoliv práce nesleduje obvyklý formát teoretické, metodologické a praktické části, jak je tomu u empirických bakalářských pracích, všechny povinné náležitosti v ní lze snadno dohledat.

Závěr

V teoretické práci jsme vycházeli z teorie sociálních systémů Niklase Luhmanna. Zaměřili jsme se na jeho koncept psychického systému a dali si za cíl jej v Luhmannově díle identifikovat a souhrnně definovat, tedy zodpovědět na otázku, co to vlastně psychický systém je a proč je důležitý. Postupovali jsme formou rešerše relevantních zdrojů.

V první přehledové části jsme shrnuli základní teoretická východiska, ze kterých Luhmann čerpal při vytváření své teorie, parsonsovský strukturální funkcionalismus, autopoiesis v teorii biologických systémů, husserlovskou fenomenologii a dobou kybernetiku druhého řádu. Následně jsme představili jednotlivé klíčové pojmy systémové teorie, autopoiesis, sebereferenci a heteroreferenci, dále autopoietické systémy, jejich typy a princip strukturálního spojování, a nakonec komunikaci v pojetí systémové teorie a koncepty spojené s ní, dvojitou kontingenci a ego a alter.

V druhé, analytické části jsme v souladu s našim výzkumným cílem strukturovali pojetí psychického systému v Luhmannově teorii, vymezili jsme psychický a sociální systém jako smyslově-konstitutivní systémy a poukázali na jejich strukturální spojení prostřednictvím jazyka. Dále jsme se charakterizovali psychický systém prostřednictvím toho, co má společné s tím sociálním a toho, co je pro něj unikátní, kde jsme došli k závěru, že hlavním rozdílem je schopnost psychického systému vnímat, z čehož vyplývá jeho nezadatelný význam pro tvorbu komunikace a sociálních systémů. Nakonec jsme se podívali na postavení jednotlivce v systémové teorii, jaké zde mají místo pojmy jako subjekt, jednatel, osoba a role a individualita.

Ve třetí, syntetické části jsme vycházeli z poznatků části předcházející a představili stěžejní charakteristiku psychického systému jako autopoietického systému reprodukcího smysl prostřednictvím vědomí. Následně jsme představili tři modely vycházející z této teorie psychických systémů a graficky je znázornili. První reprezentuje schéma smyslově-konstitutivních systémů, druhý nastiňuje možnou vnitřní strukturu psychického systému a třetí popisuje průběh komunikace v systémové teorii umožněnou skrz vědomí.

Seznam použité literatury

- Alderson-Day, B., Weis, S., McCarthy-Jones, S., Moseley, P., Smailes, D., Fernyhough, Ch. 2016. “The Brain’s Conversation with Itself: Neural Substrates of Dialogic Inner Speech”. *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 11 (1), 110-120.
- Barbaras, R. 1998. *Druhý*. Praha: Filosofia.
- Bartlett, F. 1967. *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cadenas, H., Arnold, M. 2015. “The Authopoiesis of Social Systems and Its Criticism.” *Constructivist Foundations* 10(2): 169-176.
- Eldridge, D. 2002. “The Construction of a Courtroom: The Judicial System and Autopoiesis. *The Journal of Applied Behavioral Science* 38(3): 298-316.
- Gilgen, P. 2013. “System – Autopoiesis – Form: An Introduction do Luhmann’s Introduction to Systems Theory”. Pp. viii–xvi in Niklas Luhmann. *Introduction to Systems Theory*. Malden, MA: Polity.
- Habermas, J. 1987. *The Philosophical Discourse of Modernity*. Malden, MA: Polity.
- Hermans, H. & Gieser, T. 2012. *Handbook of Dialogical Self Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobi, J. 2013. *Psychologie C. G. Junga*. Praha: Portál.
- Janoušek, J. 2007. *Verbální komunikace a lidská psychika*. Praha: Grada.
- Luhmann, N. 1986. *Love as Passion: The Codification of Intimacy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Luhmann, N. 1990. *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.
- Luhmann, N. 1995. *Social Systems (Writing Science)*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, N. 2006. *Sociální systémy (Nárys obecné teorie)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Luhmann, N. 2012. *Theory of Society, Volume 1*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, N. 2013a. *Theory of Society, Volume 2*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, N. 2013b. *Introduction to systems theory*. Malden, MA: Polity.

- Lužný, D. 2014. „Kulturní paměť jako koncept sociálních věd“. *Studia Philosophica* 61 (2): 3–18.
- Maturana, H. 1981. “Autopoiesis.” Pp. 21–32 in M. Zeleny (ed.). *Autopoiesis: A Theory of Living Organizations*. New York: North Holland.
- Moeller, H. 2006. *Luhmann Explained: From Souls to Systems*. Peru, IL: Open Court Publishing Company.
- Mucha, I. 2007. “Niklas Luhmann: Systémová teorie a evoluce.” Pp. 360–369 in J. Šubrt (ed.). *Historická sociologie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.
- Německý, M. 2007. “Historická sociologie Talcotta Parsonse.” Pp. 240–265 in J. Šubrt (ed.). *Historická sociologie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.
- Piaget, J., Inhelder, B. 2014. *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.
- Sociologický časopis. 2014. „Formální stránka rukopisu“ [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR [cit. 5. 5. 2019]. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/3-formalni-stranka-rukopisu>.
- Spencer Brown, G. 1969. *Laws of Form*. London: Allen & Unwin.
- von Foerster, H. 1981. *Observing Systems*. Seaside, CA: Intersystems.